

LOKAAAL

platform voor gemeentelijk architectuurbeleid

Stadsbeheer in Tilburg

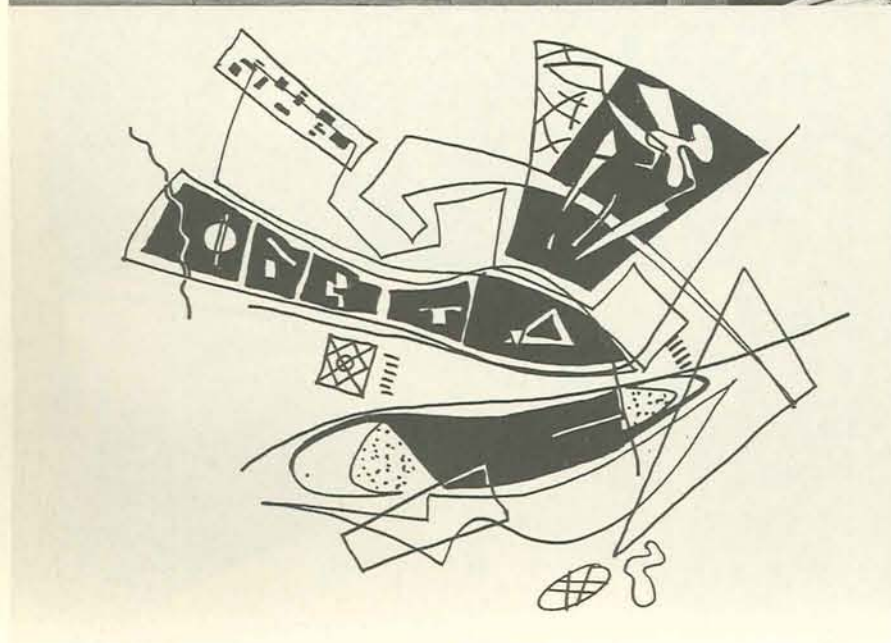
**Architectuurbeleid:
waar begin je aan?**

**Straatmeubilair in
Haarlem en Dordrecht**

Van ambitie tot allure

**Verlegen om debat:
pleinen in Brabant**

**Milieuvriendelijk bouwen
met esthetische kwaliteit**

Lokale architectuurcentra

Verleggen om debat

Ideeënprijsvraag stadspleinen in Bergen op Zoom en Roosendaal

Paulus Smits

Het bevorderen van de discussie over de kwaliteit van de architectuur en stedenbouw in West-Brabant. Met dat doel nodigden twee journalisten van Brabants Nieuwsblad in de zomer van 1991 ambtenaren van de gemeente Bergen op Zoom en Roosendaal, alsmede de voorzitter van de BNA-Kring West-Brabant, uit om samen te bezien welke mogelijkheden er waren om het publieke debat over de bebouwde omgeving te stimuleren.

Twee jaar later vierde West-Brabant de Dag van de Architectuur met de tentoonstelling, met goed bezochte lezingen en met de presentatie van een boekwerk over twee even voorname als onherbergzame pleinen in de centra van Bergen op Zoom en Roosendaal. Dagbladartikelen en beschouwingen in de vakpers droegen bij aan de uiteindelijke realisering van het doel van de stichting Probleempleinenprijsvraag (PPP): er wordt in West-Brabant weer - en op brede schaal - gesproken over de kwaliteit van de leefomgeving.

Wie per trein arriveert in Bergen op Zoom doet er goed aan de eerste honderd meter vanaf het perron richting stad - weliswaar met gevaar voor eigen leven - met gesloten ogen af te leggen. De oude vestingstad is aardig genoeg, de indruk die het stationsplein dat geen plein is, achterlaat, staat daarmee in schril contrast.

Een provinciestad met een centrumfunctie beschikt over een bovengemiddeld winkelbestand. Centraal, of tenminste redelijk centraal, daarin behoren parkeergelegenheden te liggen. In Roosendaal is een van de belangrijkste winkelpleinen tevens een van de grootste parkeerplaatsen. De Nieuwe Markt is een groot, strak, kil plein waar vandaan de bezoeker zich het liefst zo snel mogelijk verwijderd.

Deze twee zeer breed bekritiseerde pleinen koos de stichting Probleempleinenprijsvraag uit om de discussie over de kwaliteit van de bebouwde omgeving aan te zwengelen. Ze koos daarbij voor een ideeën-prijsvraag omdat ideeën meer leveren dan een pasklare oplossing en dus meer stof tot debat. En ze koos voor een beperkt toegankelijke prijsvraag omdat de regelen van de permanente prijsvraagcommissie (PPC) dat nu eenmaal voorschrijven (aanvankelijk had het plan bestaan om iedereen mee te laten doen) en omdat vakbeoefenaars (stedenbouwkundigen, architecten, maar ook bijvoorbeeld landschapsarchitecten en omgevingskunstenaars) nu eenmaal meer inzicht hebben in de stedelijke problematiek.

De stichting PPP schroefde in de loop van de voorbereidingstijd het ambitieniveau en, dus ook, de begroting herhaalde malen omhoog. Bij de eerste presentatie van de plannen aan pers en betrokkenen (omwonenden, onroerend goed-eigenaren, belangenorganisaties, gemeenteraadsleden, potentiële sponsors enzovoort) was al duidelijk dat het initiatief kon rekenen op volledige ondersteuning van de twee gemeenten: subsidiebedragen waren toegezegd, evenals het 'beschikbaar stellen van uren' van de in de

stichting zitting hebbende ambtenaren. De beide wethouders voor ruimtelijke ordening hielden bij die presentatiebijeenkomst een inleiding, ze namen spoedig daarna zitting in het comité van aanbeveling. Het lokale en regionale bedrijfsleven reageerde afwachtender en ogenschijnlijk zelfs wantrouwender.

Op de presentatiebrochure - een vouwblad op formaat A0, met op de voorzijde een poster en op de achterzijde rijk geïllustreerde tekst over de 'probleempleinen' en de prijsvraag - prijkten dan ook als belangrijkste subsidiënten en sponsors de ministeries van VROM en WVC, de provincie Noord-Brabant, het Anjerfonds, de BNA, de twee gemeenten en enkele landelijk opererende bedrijven die nauw met de bouwwereld zijn verbonden. Voorts kwamen er de namen op voor van de cultuurfondsen van de Bank Nederlandse Gemeenten en het Bouwfonds Nederlandse Gemeenten. Zij hechtten vooral belang aan de voorbeeldwerking die van het Westbrabantse initiatief kon uitgaan.

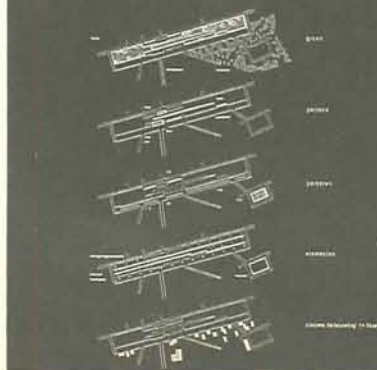
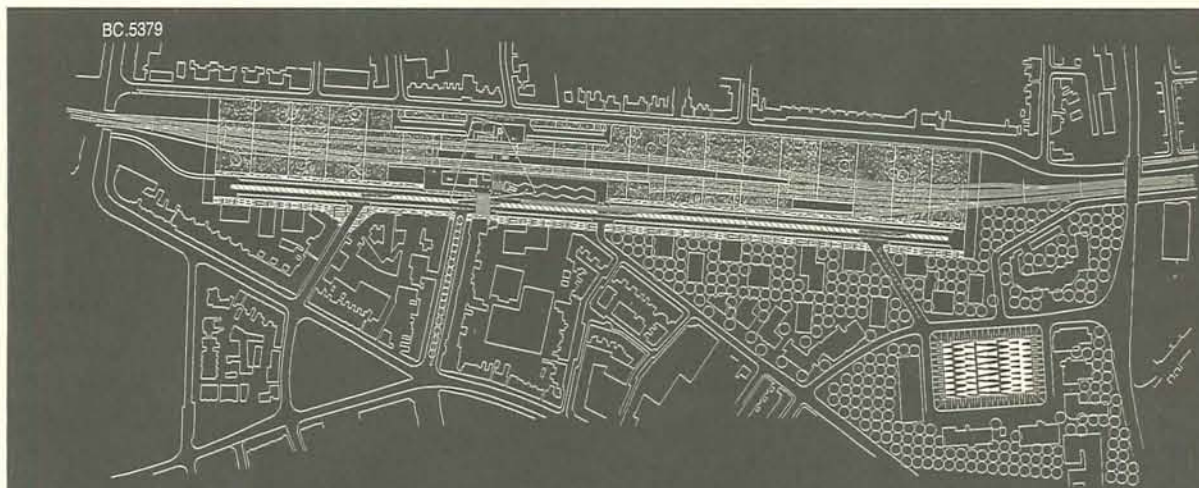
De bijdragen van al deze geldschieters waren noodzakelijk, omdat het ambitieniveau herhaaldelijk was bijgesteld in opwaartse richting. Dat was mede te danken aan de jury (stedenbouwkundige ir. Donald Lambert, landschapsarchitect Michael van Gessel, publicist Hans van Dijk en de architecten Kas Oosterhuis en Willem Jan Neutelings), die een prijsvraaginflatie constateerde in Nederland en de deelname door grote namen wilde bevorderen door het fors optrekken van de prijzengelden. In totaal was voor prijzen uiteindelijk meer dan 170.000 gulden beschikbaar, een voor Nederlandse begrippen ongekend hoog bedrag als het gaat om een ideeën-prijsvraag.

De brochure, de in vakbladen geplaatste annonce, de her en der verschenen artikelen en wellicht ook de aantrekkingskracht van het hoge prijzengeld hebben hun uitwerkingskracht verre van gemist. Meer dan vierhonderd vakbeoefenaars vroegen het deelnamepakket aan, meer dan 225 van hen stuurden een in-

Erste prijs Stationsplein, Bergen op Zoom. West 8 Landscape Architects i.s.m. architectenburo Wim Kloosterboer

Stationsplein, Bergen op Zoom, huidige situatie. Een entree die de bezoeker liefst zo snel mogelijk verlaat.
Foto: Willem Paterik

zending in. De jury noemde de kwaliteit van de inzendingen wisselend, maar constateerde dat er zeker ideeën waren aangeleverd van hoog niveau. De winnende ontwerpen zijn uitgebreid beschreven in het boek dat bij de prijsuitreiking in een overvolle Bergse schouwburg is gepresenteerd en dat inmiddels vrijwel uitverkocht is. Dat laatste is mede te danken aan de toezegging van de stichting PPP aan de stichting Cultuurfonds van de Bank Nederlandse Gemeenten, alle gemeenten aan te schrijven om ze te attenderen op het boek. Dat heeft geresulteerd in enkele tientallen bestellingen.

De expositie en het boek hebben inmiddels ruimschoots aandacht gekregen in de plaatselijke, de regionale en de landelijke media, in de vakpers en in kringen van betrokkenen. De tentoonstelling is door meer dan duizend belangstellenden bezocht. Niet zozeer de aard van de prijsvraag, als wel de kwaliteit, de originaliteit en in bepaalde kringen ook de uitvoerbaarheid van de aangeleverde ideeën leiden tot het debat waarom de stichting PPP blijkens haar oprichtingsakte verlegen zat. Dat debat is er gekomen en het woedt nog steeds. Voor een belangrijk deel is dat uiteraard te danken aan de aard van de ingezonden ideeën en de erbij behorende ontwerpen. Over concrete en gedetailleerd uitgewerkte ideeën, plannen, voorstellen en maquettes debatteren belangstellende betrokkenen, maar ook dagelijkse gebruikers van een stedelijk gebied nu eenmaal gemakkelijker dan over tamelijk abstracte of ambtelijk geformuleerde uitgangspunten. Dat de winnende ontwerpen vooral als katalysator van het debat fungeren heeft vooral te maken met het feit dat zij zowel in het prijsvragenboek als in de erop gevolgde publiciteit de meeste aandacht hebben gekregen.

De winnaars van de eerste prijs voor Roosendaal, E. Bindels, A. Klok en H. Hartzema, gaan uit van de behoefte van elke middelgrote stad: veel winkelgebied voor voetgangers, gekoppeld aan voldoende parkeergelegenheid in de nabijheid. Zij stellen voor van de Nieuwe Markt een voetgangerszone te maken, met behoud van de parkeerfunctie. Om de stromen te scheiden, dienen de parkeerplaatsen verdiept te worden aangelegd en genieten de voetgangers op maaiveldniveau voorrang. De idee is even simpel als doeltreffend en even controversieel als realiseerbaar. En daarom is de idee een voortreffelijke aanzet tot de gewenste discussie.

De winnaars van de eerste prijs voor Bergen op Zoom, West 8 Landscape Architects en architect Wim Kloosterboer, gaan veel verder bij het herinrichten van de stationsomgeving. Zij maken van het vervoerknooppunt een in zijn omgeving ingebed stadsdeel, waarin elementen als milieu- en landschapsbeheer duidelijk zichtbaar worden gemaakt. Zo zouden de spoorzone met heide en eiken moeten worden beplant en dient een nabijgelegen 'kantorenplein' met vervuilde grond te worden belegd, te worden omheind en tot grootschalige parkeergelegenheid te worden omgevormd. Ook deze idee geeft aanleiding tot bespiegelingen door vakgenoten, maar evenzeer door anderen die kennis nemen van de geboden oplossing. Daarmee is de doelstelling van de stichting PPP gerealiseerd.

Blijft over de vraag of de ingezonden ideeën ook daadwerkelijk worden gerealiseerd. Dat is van veel factoren afhankelijk. In Bergen op Zoom spelen de eigendomsverhoudingen een rol: een groot deel van het plangebied is eigendom van de NS. Hoewel de NS zowel door het beschikbaar stellen van financiën als inhoudelijke belangstelling voor de prijsvraag hebben getoond, is het zeer de vraag in hoeverre dit bedrijf in een economisch minder goede tijd prioriteit geeft aan het verbeteren van het verblijfsklimaat in de Bergse stationsomgeving.

De gemeente Roosendaal is nauw betrokken bij de planontwikkeling voor de Nieuwe Markt. Van bestuurlijke en ambtelijke zijde is ook de nodige interesse getoond voor de probleemoplossingen die de stichting gratis en voor niets (afgezien van de subsidie) heeft aangedragen. Middenstanders en belangenorganisaties tonen al evenzeer belangstelling. Hier lijkt de tijd rijp om concreet met een aantal aanbevelingen aan de slag te gaan.

Hoewel met de afloop van de expositie het grootste deel van de werkzaamheden van de stichting erop zit, laat ze niet na een bijdrage te leveren aan de regionale stedenbouw- en architectuurdiscussie. In de pen zitten dan ook nog exposities van de winnende ontwerpen op verschillende plaatsen in het land, een symposium over de kracht van een stedenbouwkundig concept in relatie tot de politieke haalbaarheid en dus realiseerbaarheid en dus tenslotte wordt gedacht over een vervolgininitiatief, dat overigens door een nieuwe stichting zou dienen te worden georganiseerd.

Informatie

Prijsvraag

Gemeente Roosendaal
Ir. C.P.D. Sprong
Sector SO en Beheer
Stadserf 1
4701 NK Roosendaal
tel. 01650 - 89423

Gemeente Bergen op Zoom
F. de Looy
Steenbergsestraat 27-29
Postbus 35
4600 AA Bergen op Zoom
tel. 01640 - 77766

BNA-Kring West-Brabant
N.J.G. van Zon, secretaris
Boulevard Antverpia 16
4703 AX Roosendaal
tel. 01650 - 61781.

Publikatie

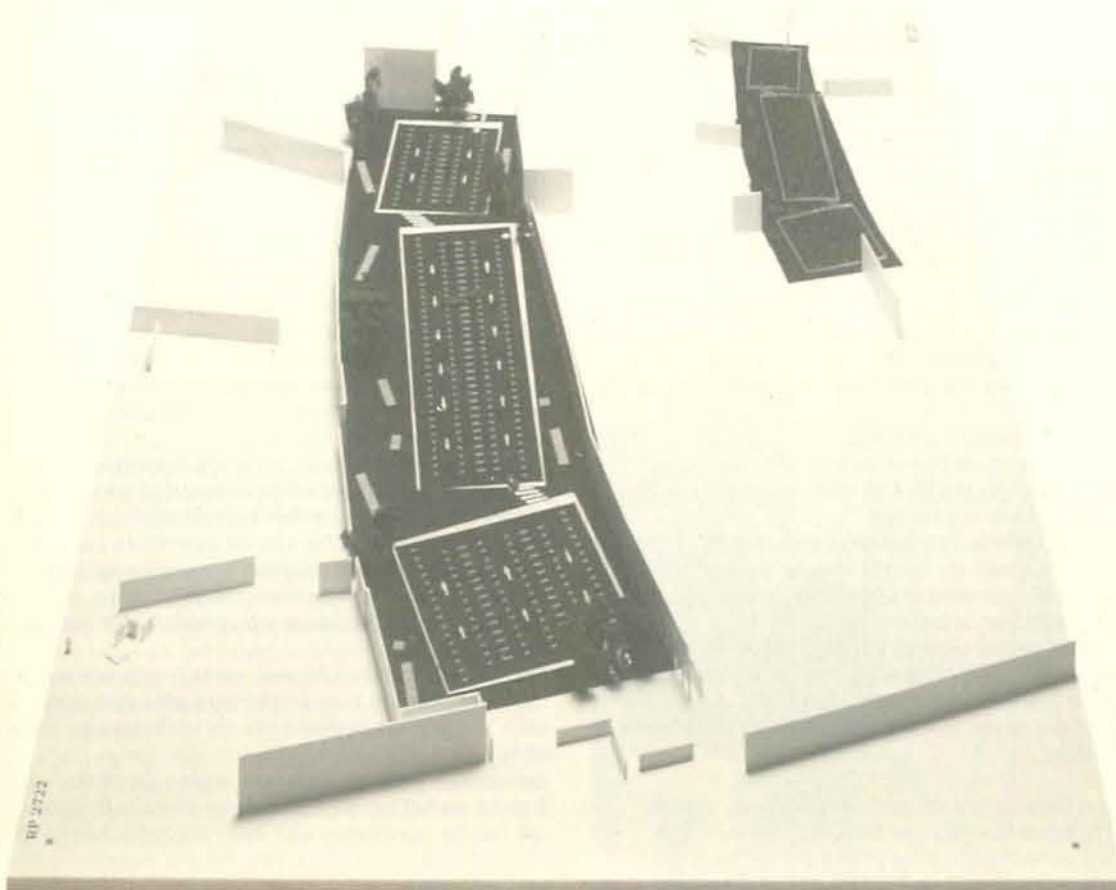
Probleem Pleinen Prijsvraag
Stationsplein, Bergen op Zoom
Nieuwe Markt, Roosendaal
uitgave stichting PPP 1993
Postbus 1735
4700 BS Roosendaal
ISBN: 90-9006263-7

Prijsvragen algemeen

ANP Algemene Prijsvraagregelen 1972
Verkrijgbaar bij de BNA
Keizersgracht 321
1016 EE Amsterdam
tel. 020 - 5553666
fax 020 - 5553699

Permanente Prijsvraag Commissie (PPC)
Deze commissie is ingesteld door beroepsverenigingen voor gebonden, toegepaste en vrije kunsten en adviseert prijsuitschrijvers, toetst de programma's van prijsvragen aan de ANP 1972 en verleent goedkeuring aan de programma's die eraan voldoen. Nadere informatie is verkrijgbaar bij de landelijke BNA of bij de regionale BNA-Kringen.

Eerste prijs Nieuwe Markt Roosendaal. E. Bindels, A. Klok, H. Hartzema

Nieuwe Markt, Roosendaal, huidige situatie. Door wethouder Kerkhof-Mos omschreven als een blikvanger in de meest letterlijke zin.
Foto: Willem Paterik

Architectuurbeleid, of: waar begin je aan?

Fons Asselbergs

Op 11 oktober jl. werd *Architectuur Lokaal* gepresenteerd in de De Bazelzaal van het nieuwe Nederlands Architectuurinstituut, voor een gehoor van burgemeesters, wethouders en hoofden van ambtelijke diensten uit heel Nederland. Drs. A.L.L.M. Asselbergs, voorheen wethouder ruimtelijke ordening en volkshuisvesting van Amersfoort en momenteel directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, was één van de sprekers bij deze presentatie. Zijn bevlogen rede is hierbij integraal gepubliceerd: "Er is geen ontkomen aan architectuurbeleid".

Het eigen inzicht

Architectuurbeleid is meer dan verbaal geweld en een slede met dia's. Architectuurbeleid ontplooit zich vóór alles in het gemoed van de opdrachtgever, die ervan overtuigd is dat het veel tijd en inspanning waard is om zich éérst te bezinnen op het waarom en het wat van de voorgenomen opdracht.

Eérsst het Waaron, dan pas het Wat
Eérsst het Wat, dan pas het Hoe
Eérsst Visie, dan pas de Opdracht

Vanzelfsprekend! Maar de praktijk leert wel anders. Is het nodig een prijsvraag uit te schrijven om een ontwerper te selecteren, als je weet wat je wilt en met die zekerheid de markt hebt verkend? Je kiest dan toch zélf. Je 'geloof' toch ook zelf!

Hoeveel prijsvragen ontstaan niet uit twijfels aan de aard en de eis van de opdracht? Hoe discutabel waren niet vaak veroordelingen van winnende projecten? Hoe vaak moesten winnende ontwerpers zich óók laten inspireren door inzendingen van verliezers, omdat daar wellicht ook aardige vondsten aangetroffen werden.

Er is geen ontkomen aan: de opdrachtgever zal zélf zijn architectuurbeleid moeten ontplooiën. Architectuurbeleid is niet een kwestie van 'horen zeggen'. Er is geen blauwdruk voor uw keuze, die moet bij uzelf vandaan komen. Maar je hoeft er - als niet-deskundige - niet alleen voor te staan. Er zijn goede adviseurs die je kunnen bijstaan bij de formulering van de opdracht en bij het zoeken en selecteren van ontwerpers. Architectuur Lokaal zal u desgewenst helpen om uw plan van aanpak, uw programma van eisen en uw selectie zélf tot stand te brengen.

De verkenning

Het bestaansrecht van architectuurbeleid is in de Nota 'Ruimte voor Architectuur' in voldoende mate uiteengezet. Vooral op lokaal niveau zal dat beleid gestalte krijgen. Op dat niveau worden opdrachten gegeven, vergunningen verstrekt en regels gesteld.

Uitgangspunt daarbij is de intensivering van de positieve belevingswaarde, gebruikswaarde of toekomstwaarde van het stads- of dorpsbeeld, van wijk, buurt of straat.

Wil men met een verantwoorde opdracht de belevingswaarde van de openbare ruimte versterken, dan moet men daaraan voorafgaande eerst verkenningen uitvoeren op het terrein van de economische, ecologische, sociale en culturele (cultuurhistorische) kansen en risico's van het gebied waarin men de verandering wil laten plaatsvinden.

Dergelijke verkenningen en de daarbij behorende analyses vergen de nodige tijd en aandacht. In de praktijk begint verkenning vaak te laat: pas op het moment waarop de ingreep hoogst urgent is. Dan is het dus te laat voor kwaliteitsargumenten. Dan is het besluit zelf het argument geworden: typisch voorbeeld van een gemiste kans. De argumenten voor de culturele belevingswaarde, de functionele gebruikswaarde en de economische toekomstwaarde vormen toch de grondslag, de legitimatie voor de bestuurlijke ingreep.

Je zult moeten weten wat je wilt en waarom je het wilt, al was het maar om je publiekelijk te kunnen verantwoorden en jezelf met overtuiging bij je beleid betrokken te kunnen voelen.

De verkenningsfase kan worden afgesloten met een analyse van kansen en risico's van de voorgenomen ingreep, waardoor een actieve publieksparticipatie inhoud gegeven kan worden.

En dat is van groot belang voor de versterking van het maatschappelijk draagvlak. Het waarom van een ruimtelijke interventie, direct of indirect door de lokale overheid bewerkstelligd, vraagt om publieke verantwoording.

Het is van belang om de verkenningsfase, met de daarbij behorende analyse af te sluiten met een openbare verantwoording voordat men overgaat naar de programmafase, en ook deze eerst af te ron-

den vooraleer de presentatie volgt van een ontwerp-schets.

Als verkenning, opdracht en ontwerp tegelijk ter goedkeuring worden voorgelegd en er ontstaat een hoop weerstand (begrijpelijk want men staat immers voor een fait accompli) dan voert de bestuurder nog al eens de gezaghebbende naam van de geselecteerde architect aan om tegenargumenten te ondermijnen. En dat is wel heel slecht! Men misbruikt dan de faam van de architect en de kwaliteit van het ontwerp om architectuurbeleid in de knop te breken en voor lange tijd verdacht te maken.

De fasen van verkenning en programmering lenen zich voor inspraak. De openbare opdrachtgever moet daarna de nauwkeurig gekozen ontwerper en zijn ontwerp in bescherming nemen tegen de opvatting dat publiek of politiek op de stoel van de ontwerper moet gaan zitten. Bij de presentatie van het ontwerp moet er niet gemarchandeerd worden, het is ja of nee.

Vele ontwerpers anticiperen op dergelijke openbare marchandise, waardoor zij belemmerd worden om zich volledig in te zetten. Zij bouwen alvast een reeks van ontwerp-compromissen in, waardoor de ontwerpen vlees nog vis zijn en nauwelijks iets voorstellen. Ook welstandsadviseurs moeten zich dit realiseren. Overigens en terzijde: de opbeurende opvatting van de kant van de Rijksbouwmeester, vandaag gericht aan het adres van de lokale bestuurders en hun ambtenaren, dat het electoraat positief beïnvloed kan worden door goed architectuurbeleid moet ik sterk relativeren. Speculeren op electoraal gedrag doet de kwaliteit en de betrouwbaarheid van de politiek doorgaans op langere termijn geen goed.

De instrumenten

Voordat stedenbouw en architectuur er in het ruimtelijk beleid echt aan te pas komen wordt een rijk scala van bestuurlijke inspanningen geleverd. Dat zijn de reguliere inspanningsactiviteiten, die van toepassing zijn op elk schaalniveau van ruimtelijk ingrijpen. Bij die activiteiten speelt aandacht voor vorm-en-functie telkens, min of meer impliciet, een rol. Ruimtelijke kwaliteit is, net zoals dat geldt voor het hoogwaardig vakmanschap van een timmerman, afhankelijk van deugdelijk gereedschap. Ik noem een aantal van die gereedschappen:

Het *bestemmingsplan* moet het mogelijk maken op langere termijn maatregelen binnen een gebied ruimtelijk, functioneel en visueel op elkaar af te stemmen. Het *volkshuisvestingsplan* wordt telkens door onderzoek geactualiseerd en maakt het mogelijk te beredeneren waar wat voor wie gebouwd moet worden.

Het grondbeleid stelt voorwaarden aan degenen die grond als maatschappelijk schaars goed willen benutten.

Het *exploitatiebeleid*, dat niet per bouwplaats wordt ontwikkeld maar per groter stadsgebied, stelt ons in staat sterk en zwak renderende gebieden met elkaar te relateren als communicerende vaten, zodat saldo-verevening plaatsvindt.

Verkeersplanologie zorgt voor een goede infrastructuur die de gebouwde omgeving niet scheidt maar bindt en die in detaillering aan het parkeren de logische lokaties biedt.

De *groeninrichting* waarmee de beoogde hardheid of zachtheid, openheid of geslotenheid, landelijkheid of stedelijkheid kan worden bewerkstelligd.

De *inrichtingsfilosofie* van de openbare ruimte, waarin keuzen gemaakt moeten zijn welke openbare functies waar moeten worden ondergebracht, waarbij verschil tussen spreiding en concentratie beredeneerd moet zijn.

Sociaal-economisch beleid, waarin ook horeca, toerisme, recreatie en ruimtelijke educatie een optimale plek krijgen toebedeeld om de verblijfswaarde te intensiveren.

Tenslotte - in deze verre van volledige reeks - *cultuurbeleid*, geënt op de ruimtelijke identiteit, door de betekenis te versterken van het ruimtelijk beeld, door het opheffen van stedelijke leegte, rigiditeit, armoe en banaliteit.

Dit gereedschap vraagt om snedigheid en scherpzinnigheid. De bestuurlijke vakman hanteert het met kennis van zaken en liefde voor het vak. De aardigheid van het vak van de ruimtelijke ordening zit hem vooral in de inhoudelijke benadering. Het inzicht dat elke m² van de Nederlandse ruimte ooit reeds is ontworpen en historische herinneringen en menselijke sporen bewaart, die soms bijzondere waarden blijken te hebben. Dát inzicht noopt ons de cultuurhistorische betekenis van de plek die we willen beroeren aan een grondig onderzoek te onderwerpen.

In vele gevallen was er tot nog toe weinig aandacht voor de cultuurhistorische betekenis van stedenbouw en van architectuur en voor de relaties met de sociale en economische ontwikkelingen in het veranderend stadsbeeld, dorpsbeeld of landschap.

De beeldkwaliteit

Kan beeldkwaliteit ontworpen worden? Is beeldvorming en beeldversterking voldoende? Is een stadsbeeld meer dan een masker, een voorhang, een decor, een cosmetisch fenomeen? Of is het stads- en dorpsbeeld een resultante van cumulatieve gedragsreacties via sociale, culturele of economische prikkels op het niveau van de straat, de buurt, de wijk, het dorp of de stad?

Mijns inziens is daar inderdaad sprake van. Strategische, planmatige, en ruimtelijke benutting van alle aanwezige stedelijke functies, in positieve of negatieve, in actieve of passieve zin scheppen voorwaarden voor de kwaliteit van een 'stadsbeeld'. Om de belevingswaarde van dat beeld visueel en functioneel te versterken is derhalve een sterkte-zwakke analyse en een zoektocht naar kansen en risico's van dat 'beeld' van groot belang.

Om enigszins gefundeerd architectuurbeleid te concretiseren moet men bereid en in staat zijn onderzoekend, kritisch en non-conformistisch naar de veranderende stad te kijken.

Monumentenzorg

Wanneer men deze, anticiperende, onderzoekende rol van de lokale bestuurder, die ruimtelijk kwaliteitsbeleid wil voeren, doortrekt naar het terrein van de monumentenzorg dan ontstaat er een aantrekkelijke nieuwe uitdaging. Namelijk om monumentenzorg te activeren tot de katalysator van een modern en zakelijk architectuurbeleid.

De zorg voor het monument strekt zich niet alleen uit over de afzonderlijke objecten, die technisch en cultuurhistorisch specifieke aandacht behoeven, maar monumentenzorg kan ook in planologische zin gebiedsgericht worden aangepakt. Plotseling komen nieuwe onderzoeksvragen en beleidsmogelijkheden in beeld:

Monumentenzorg vraagt om sociaal en economisch rendabel hergebruik van monumentale waarden binnen de potentie van het gebied, waarin zij worden aangetroffen.

Monumentenzorg vraagt om een kritische inrichting van de openbare ruimte, het ontwerpen van passende wegprofielen, structurerend groen, sfeerbeelden die een karakteristieke identiteit oproepen.

Monumentenzorg vraagt om reflectie op de volkshuisvesting waar een gedifferentieerd woonaanbod gevraagd wordt; verkeer en parkeren, omdat de automobilist het stadsbeeld - afhankelijk van de verkeersinrichting - zowel positief als negatief sterk kan beïnvloeden.

Monumentenzorg vraagt om een visie op de stadsontwikkeling waarbij de ruimtelijke continuïteit van waardevolle 'gezichten', stedenbouwkundige of architectonische thema's versterkt worden. Het beeldkwaliteitplan als middel om op langere termijn deelgenomen in een perspectief te houden, is hiervoor een geëigend middel.

Monumentenzorg vraagt om een educatieve instelling waarbij (jonge) ingezetenen over de waarden uit hun onmiddellijke omgeving geïnformeerd worden, daarbij puttend uit het collectief geheugen dat schuil gaat in ons cultureel erfgoed.

Cilly Jansen, coördinator Architectuur Lokaal

Fons Asselbergs, directeur Rijksdienst voor de Monumentenzorg

Van ambitie tot allure

Publiek-private samenwerking en financiering van kwaliteit

Annius Hoornstra

Het lijkt voorbij, de enorme aandacht voor de stedelijke vernieuwing in de (middel)grote steden. Wat is blijven hangen op het netvlies zijn de mooie plaatjes en de indruk dat het om luchtkastelen ging die inmiddels zijn vervlogen. Dat dit beeld is ontstaan is niet verwonderlijk, maar daarom nog niet de waarheid en ook geen reden om geen aandacht aan deze projecten te besteden. Juist nu, op het moment dat de eerste woningen worden opgeleverd, of de eerste palen in de grond verdwijnen, valt er al het een en ander te evalueren en met name te leren van deze projecten.

Annius Hoornstra, planoloog en werkzaam bij de Stichting Architecten Onderzoek Wonen en Woonomgeving STAWON, onderzocht het kwaliteitsbeleid bij stedelijke vernieuwingsprojecten. Het volledige onderzoek zal naar verwachting volgend jaar worden gepubliceerd.

In een vierdelige artikelenreeks haalt hij acht stedelijke vernieuwingsprojecten voor het voetlicht waarbij steeds een kenmerkend element in de aanpak van de desbetreffende projecten nader wordt toegelicht. In de volgende artikelen besteedt Hoornstra aan de hand van verschillende projecten aandacht aan organisatorische aspecten als middel van kwaliteitsbeleid (Utrecht-City project en Den Haag-Nieuw Centrum), aan beleidsmatige en juridische middelen (Oostelijk Havengebied Amsterdam en Kop van Zuid Rotterdam) en tenslotte belicht hij aspecten van welstand en communicatie (IJ-oever Amsterdam en Verbindingskanaalzone Groningen). In deze aflevering aandacht voor het succes van de samenwerking tussen gemeente, belegger en architect bij het Sphinx-C eramique project in Maastricht, en voor het Centraal Stadsgebied Amersfoort met enerzijds ontbrekende ambities en anderzijds een creatieve inzet van wettelijke middelen met als doel de financiering van kwaliteit.

Maastricht: Sphinx-C eramique

Waar voorheen de koninklijke Sphinx-C eramique fabrieken hun successen beleefden, wordt nu geroemd over de plannen voor de herinrichting van dit oude fabrieksterrein langs de Maas, op een steenworp afstand van het stadscentrum. De plannen voor het gebied komen voort uit de samenwerking tussen de gemeente, het ABP en de architect Jo Coenen. Het project beslaat 23,5 hectare en de eerste ramingen gaan uit van de bouw van ongeveer 1.600 woningen, 70.000 m² kantoren en 44.000 m² voorzieningen. Dat het project geprezen wordt, lijkt gezien de kwaliteit van de voorlopige ontwerpen en de voortgang terecht. De situatie maakte dit dan ook wel mogelijk: een lokatie zonder veel problemen, druk op de woningmarkt en veel geld.

Een belangrijke factor van het succes is de bijdrage van Coenen geweest en de ruimte die de gemeente en het ABP hebben gegeven om een inspirerend stedenbouwkundig plan te maken. Een plan dat de verschillende actoren heeft weten te overtuigen. Een plan dat een duidelijk en inspirerend kader heeft geschapen voor verdere ontwikkeling. Een plan dat, doordat het vergezeld gaat van een zorgvuldig ingevuld programma van eisen, ook een middel is om bij de ontwikkeling van de verschillende bouwplannen te dienen als referentiekader, kwaliteitsstandaard, inspiratiebron en verbindend element.

Het plan heeft een meerwaarde gekregen doordat Coenen zich bij de toelichting en het bijbehorende programma van eisen niet verschuuld heeft achter wazige stedenbouwkundige frasen, maar er goed in is geslaagd de kwaliteiten van het plan aan te geven.

De toelichting, de zogenaamde 'sfeerbeschrijving', gaat in op een viertal dragende elementen in het plan en geeft voor het gebied inzicht in het globale programma van eisen. Voor de dragende elementen is een aantal referenties aangeduid. Voor de verschillende onderdelen van het programma van eisen (o.a. materiaal en kleur, silhouet, karakter van de bouwvolumes, verlichting en groen) zijn globale doelstellingen geformuleerd, die de basis moeten vormen voor een gedetailleerder programma van eisen per deelgebied. De 'globale' doelstellingen zijn echter niet zo vaag dat ze geen inzicht zouden geven in de bedoelingen van Coenen. Integendeel, er spreekt een dui-

delijke visie uit. In de praktijk blijkt dan ook dat de sfeerbeschrijving een probaat instrument is om interpretatieverschillen te voorkomen, een discussie tussen architecten te stimuleren en goede aanknopingspunten te bieden voor de selectie van architecten.

De helderheid die uit de sfeerbeschrijvingen spreekt geeft ook de mogelijkheid om afspraken te maken over het te realiseren kwaliteitsniveau. De gemeente en het ABP hebben de toelichting van het plan dan ook opgenomen in de overeenkomst waarbij de gemeente de (grond)exploitatie overdraagt aan het ABP. Ook het ABP refereert bij de deelcontracten met de ontwikkelaars expliciet aan de toelichting. Doordat in de verschillende overeenkomsten bovendien is opgenomen dat Coenen als supervisor voor het plan fungeert en hij, de welstandscommissie, de gemeente en het ABP via daarvoor gemandateerde personen hun fiat aan de deelplannen moeten geven, wordt voorkomen dat de interpretatie van het plan volledig bij de ontwikkelaar ligt en dat onduidelijkheden ontstaan over ieders verantwoordelijkheid.

Conclusie

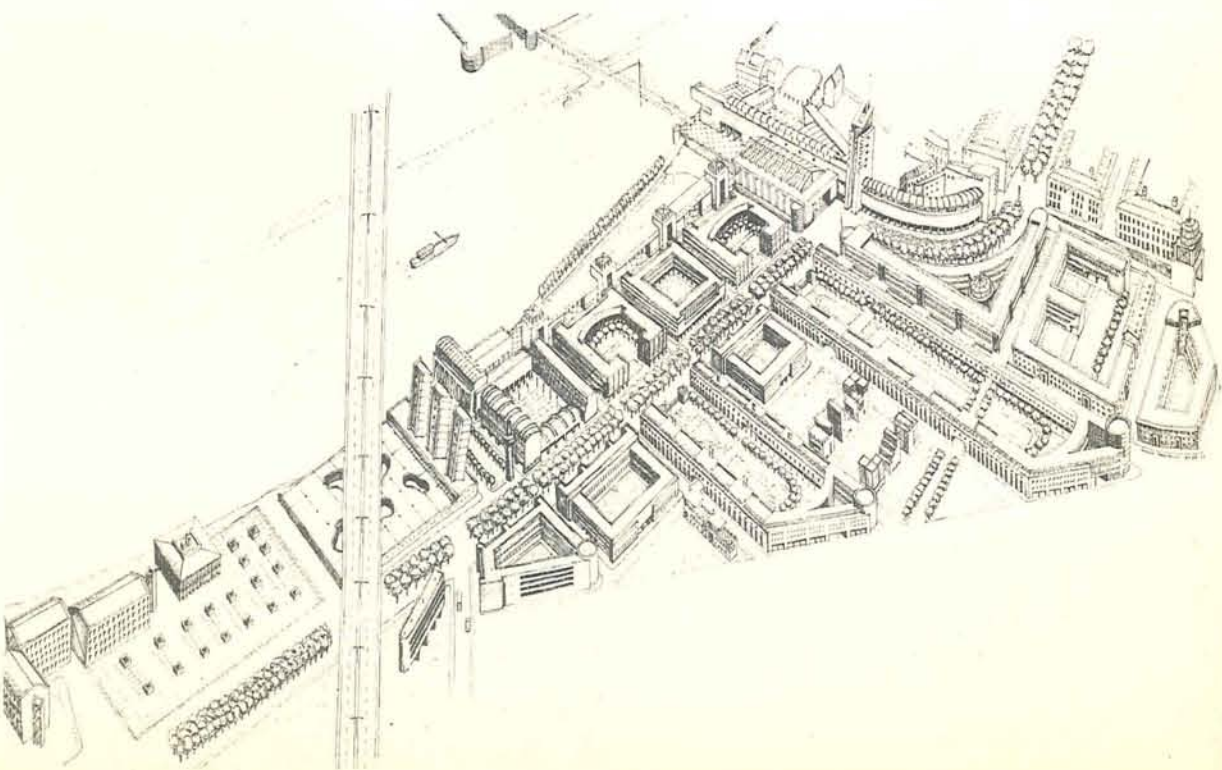
Het Sphinx-C eramique project is een van de weinige voorbeelden van een geslaagde publiek-private samenwerking (PPS). Geslaagd omdat de gemeente het heeft gepresteerd duidelijke afspraken te maken met private partijen over kwaliteit. Dit succes van PPS is ook te verklaren doordat het project voldoet aan de voorwaarden die gesteld kunnen worden aan succesvolle samenwerkingsvormen:

De gemeente is, als gevolg van de druk op de onroerend goedmarkt en de kwaliteit van de lokatie in staat geweest kwaliteit af te dwingen of, anders gezegd, te komen tot voortijdige vaststelling van congruente doeleinden;

In een vroegtijdig stadium is een duidelijke visie gepresenteerd;

Er is een projectorganisatie in het leven geroepen met beslissingsbevoegdheid.

Dit zijn slechts enkele van de voorwaarden, maar het grootste verschil tussen slagen en mislukken heeft in deze factoren gelegen. Te vaak zijn gemeenten te snel met private partijen om de tafel gaan zitten in de hoop er samen wel uit te komen in de naïviteit dat het belang van de private partij wel overeen zou kun-

Vogelvluchtperspectief van het plan van Jo Coenen, Sphinx-C eramique terrein Maastricht

nen stemmen met het algemeen belang. In het algemeen is het van belang bij onderhandelingen een goede uitgangspositie te verwerven, de randvoorwaarden vast te leggen en een duidelijke visie te hebben op wat men wil bereiken. Pas dan kan de gemeente de onderhandelingen ingaan met een private partij en kwaliteit overeind houden in de waarschijnlijk financieel-economisch getinte discussie.

Amersfoort: Centraal Stadsgebied

Amersfoort wordt alom geroemd om haar voortrekkersrol op het gebied van kwaliteit vanwege haar betrokkenheid bij de werkgroep 5 x 5 en de stichting Q en als bedevaartsoord wanneer het gaat om de uitbreidingswijk Kattenbroek. Helaas is er minder enthousiasme op te brengen als het gaat om het Centraal Stadsgebied (CSG). Het CSG-project betreft de herinrichting van het gebied rond het NS-station. Voor de ontwikkeling van het project is de gemeente in zee gegaan met de OCA, een samenwerkingsverband tussen de AMRO, de WILMA, de Nederlandse Spoorwegen en enkele lokale partijen. Het plangebied omvat in totaal 125 hectare. Het plan voorziet in de bouw van 2000 woningen, 200.000 m2 kantoren, 20.000 m2 winkelruimte en 72.000 m2 voorzieningen.

Het CSG is als eerste aangewezen als sleutelproject, maar waarschijnlijk niet vanwege de ruimtelijke kwaliteit van het project. Op die kwaliteit valt nogal wat af te dingen. De ambities die aanvankelijk zijn gesteld, zijn niet vertaald in plannen van een hoog kwaliteitsgehalte. Definiëring van kwaliteitsdoelstellingen op een stedenbouwkundig niveau is nagelaten. Toen het eigenlijk al te laat was (de gemeente was al met een aantal partijen in zee gegaan op basis van een financieel en programmatisch plan), is er een 'kwaliteitskaart' opgesteld, bestaande uit een serie uitspraken en referentiebeelden. Deze kaart was behalve te laat ook nauwelijks inspirerend en deed weinig tot geen uitspraken over de gewenste architectonische kwaliteit. Achteraf kon er nog weinig goedge maakt worden. Hierbij heeft ook meegespeeld dat de verschillende partijen in de OCA het nut van een aanscherping van de plannen, en daarmee een inperking van hun vrijheid, niet inzagen.

Ondanks al deze treurigheid is de gemeente

Amersfoort er wel in geslaagd met grote creativiteit extra middelen te reserveren voor het project. De wet Voorkeursrecht is uit de kast gehaald en van het stof ontdaan. Door deze wet van toepassing te verklaren op het projectgebied heeft men geprobeerd de waardeermeerderingen, die het gevolg waren van investeringen van gemeente en OCA, af te romen. Er is daartoe een pot gemaakt waarin alle panden terecht kwamen die gekocht werden en die pas na afloop van het project weer verkocht worden. De winst uit verkoop vloeit zo terug naar de exploitatie van het project.

Wat men in Amersfoort ook doet is het verplichten van ontwikkelaars om naast een aantal risico-arme projecten ook risico-volle projecten te ontwikkelen. Daar stelt de gemeente tegenover dat zij in een periode van vijf jaar geen concurrerende ontwikkelingen stimuleert.

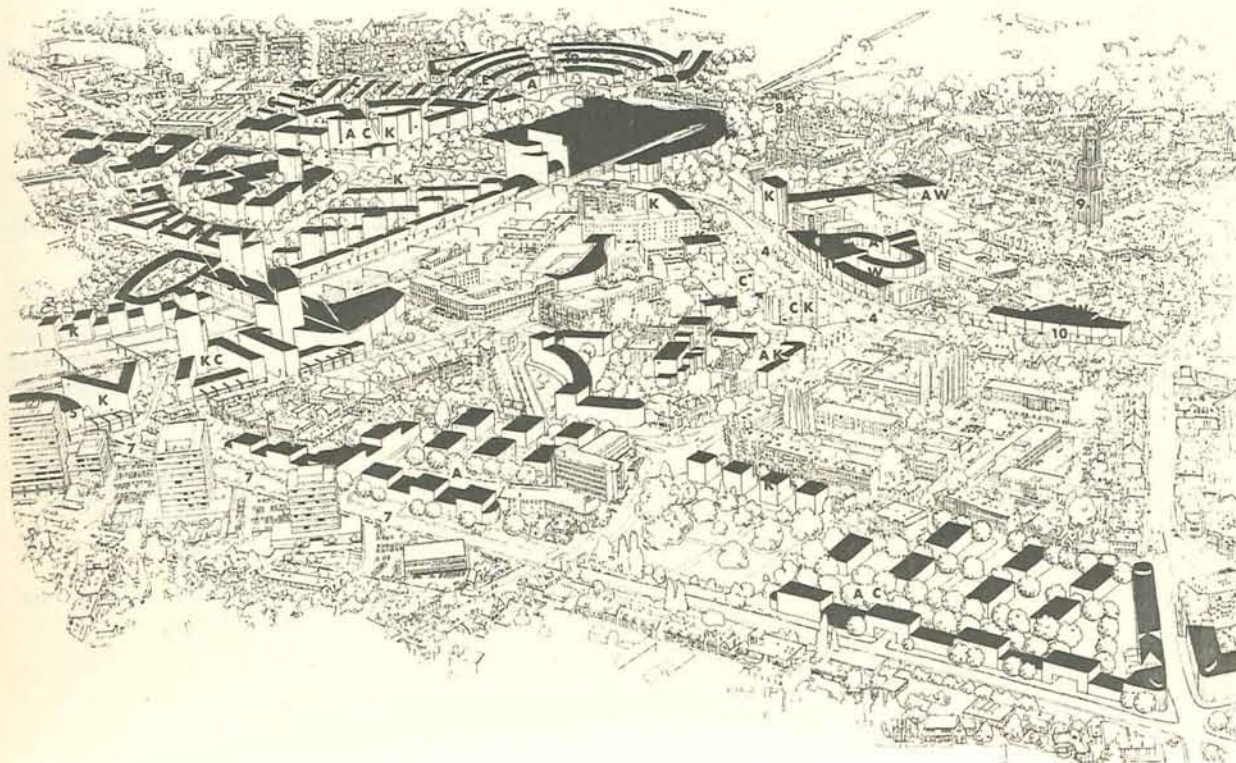
Conclusie

In het algemeen kan worden gesteld dat kwaliteit geld kost (wat overigens niet impliceert dat geen kwaliteit geen geld kost) en dat, wanneer geld ontbreekt, het een kunst is om toch kwaliteit te realiseren. Behalve aan creativiteit en hard werken kan daarbij ook worden gedacht aan verevening en aan het tot stand brengen van synergie.

De kunst in Amersfoort heet 'verevening', maar leidt niet automatisch tot geld, laat staan tot een hoog kwaliteitsgehalte. Daarvoor zijn investeringen nodig, en daarvoor zullen investeerders geïnteresseerd en gestimuleerd moeten worden. De gemeente moet dan rekening houden met het feit dat het project voor een investeerder bovenal een hoog rendement tegen een zo laag mogelijk risico moet opleveren. Met name wanneer er extra investeringen nodig zijn om een aanvangskwaliteit te realiseren, zal voor de investeerder gelden dat de toekomstverwachtingen gunstig moeten zijn. De gemeente kan hieraan bijdragen door over deze toekomst duidelijkheid te scheppen en zelf ook vroegtijdig te investeren: in kwaliteit, in het reguleren van het aanbod op de onroerend goed-markt en in een streven naar continuïteit in beleid.

Informatie

Sleutelprojecten ruimtelijke inrichting. Rol van het rijk en tussenstand 1992. Uitgave: ministerie VROM. SDU uitgeverij Den Haag

Centraal Stadsgebied Amersfoort met het NS-station midden links en de uitbreidingen ten noorden van het station

Grote Houtbrug, Haarlem, situatie eind 1992

Haarlem en de openbare ruimte

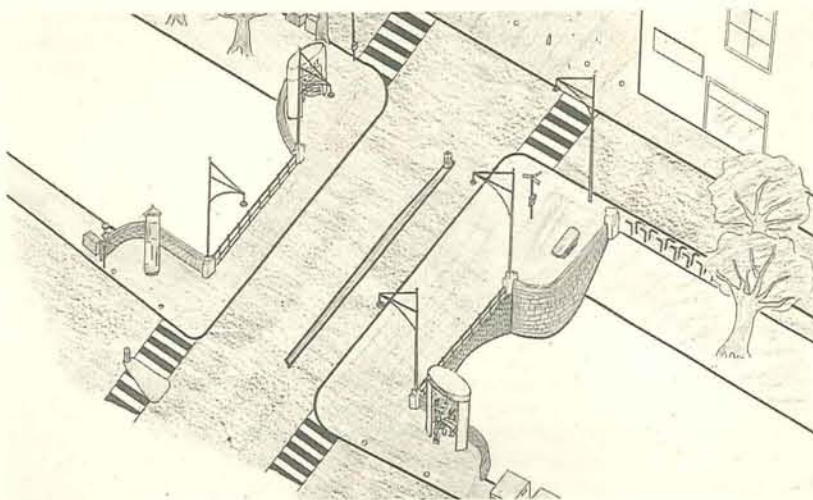
Liliane Geerling

De gemeente Haarlem is sinds enige tijd bezig met het opzetten van een nieuwe organisatie en het doorvoeren van een nieuw beleid om de inrichting van de openbare ruimte op een integrale manier aan te kunnen pakken. Naar aanleiding van het onderzoek 'De inrichting van de openbare ruimte' kreeg ir. Liliane Geerling de opdracht om een handboek straatmeubilair voor deze gemeente samen te stellen.

Informatie

De inrichting van de openbare ruimte, Naar een nieuwe Haarlemse ontwerpogave: de stedelijke buitenruimte, ir. M.F. Asselbergs en M. van Diest, augustus 1992
Gemeente Haarlem
Postbus 511
2003 PB Haarlem
tel. 023 - 171690

De inrichting van de stedelijke openbare ruimte, Een verkennende studie naar organisatorische randvoorwaarden en criteria voor de keuze, ontwerp, plaatsing en onderhoud van straatmeubilair
ir. L. Geerling
tel. 010 - 4669580

Grote Houtbrug, Haarlem, toekomstvoorstel

Huidige situatie

Zoals veel steden in Nederland is ook Haarlem een stad, die langzamerhand is ingevuld met steeds meer en steeds meer soorten straatmeubilair. Om een grote chaos te voorkomen diende er een geïntegreerde visie op de inrichting van de openbare ruimte ontwikkeld te worden. In opdracht van de wethouder ruimtelijke ordening en vervoer, P. Schouten, schreef de stadsarchitect Thijs Asselbergs samen met Marlies van Diest een notitie over de inrichting van de openbare ruimte. Het doel van de notitie was een aanzet te geven tot het vormen van zo'n geïntegreerde visie. Een andere organisatie met betrekking tot de stedelijke inrichting is hiervoor een eerste vereiste. Momenteel zijn er negen verschillende gemeentelijke afdelingen direct dan wel indirect bij de inrichting van de openbare ruimte betrokken. Hierbij komen nog externen zoals het energiebedrijf, het vervoersbedrijf, de PTT, de ANWB en een reclamebedrijf. Elke afdeling heeft zijn eigen beleid en verantwoordelijkheden, maar er is geen afstemming op één overkoepelend beleid. In de notitie werd dan ook aanbevolen om een coördinatiepunt voor de stedelijke inrichting op te zetten, hetgeen onlangs geschiedde.

Verwulft, Haarlem, huidige situatie

Het CIOR

In het Coördinatiepunt voor de Inrichting van de Openbare Ruimte zitten vertegenwoordigers van de meest direct bij de stedelijk inrichting betrokken afdelingen. Het CIOR wordt voorgezeten door een extern deskundige om zorg te dragen voor een objectieve besluitvorming en voor een 'frisse kijk op de zaken'. Binnen het coördinatiepunt heeft één van de vertegenwoordigers de taak van secretaris en fungeert tevens als aanspreekpunt voor B en W als voor het publiek. Eén van de eerste taken van het CIOR is binnen alle afdelingen draagvlak te creëren voor een integrale aanpak van de inrichting van de openbare ruimte. Afstemming tussen de verschillende afdelingen en belanghebbenden moet iets vanzelfsprekends worden.

Informatievoorziening is hierbij belangrijk. Om een goede informatievoorziening naar alle afdelin-

Verwulft, Haarlem, toekomstvoorstel

gen te bewerkstellingen wordt er aan een periodieke nieuwsbrief gedacht. In zo'n nieuwsbrief kunnen de initiatieven en resultaten van het CIOR en bijvoorbeeld geslaagde projecten uit andere gemeenten besproken worden. Als eerste stap naar een integrale benadering van de stedelijke inrichting wordt er nu gewerkt aan een handboek straatmeubilair.

Handboek Straatmeubilair

In het handboek worden aanbevelingen gedaan met betrekking tot de aanschaf of het ontwerp en de toepassing van straatmeubilair in Haarlem. Omdat straatmeubilair een belangrijke categorie van produktontwerpen toegepast op de stedelijke schaal is, vindt het CIOR het belangrijk dat bij de beoordeling van het Haarlemse straatmeubilair een industrieel ontwerper wordt betrokken. Deze ontwerper is, als extern deskundige, belast met het opzetten van het handboek. De doelen van dit handboek zijn:

- eenduidige behandeling van het straatmeubilair bij diverse afdelingen;
- terugdringen 'wildgroei' straatmeubilair;
- onderlinge afstemming van al het straatmeubilair;
- afstemming van het straatmeubilair op de omgeving;
- efficiënter beheer en onderhoud;
- meer duidelijkheid voor derden (vervoersbedrijf, PTT etc.).

Het nastreven van deze doelen zal een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de verbetering van de kwaliteit van het stadsbeeld en de versterking van de eigen identiteit van de stad. Een inventarisatie van al het huidig aanwezige straatmeubilair in Haarlem en een beschrijving van de openbare ruimte liggen ten grondslag aan het handboek. Eveneens is er een gebruikersonderzoek gehouden om voorkeuren voor materialen, vormen en kleuren te bepalen. Voor het handboek wordt het straatmeubilair in een aantal produktgroepen ingedeeld en per produktgroep worden de belangrijkste richtlijnen gegeven. De richtlijnen hebben betrekking op de ergonomie, de vormgeving, de constructie en de toepassing per ruimte. Zowel het huidige als voorstellen voor het nieuw aan te schaffen straatmeubilair worden aan deze richtlijnen getoetst en produkten die de toets doorstaan zullen in het handboek worden opgenomen. In december is de opzet voor het handboek gereed en ligt bij de CIOR de belangrijke taak om het boek operationeel te maken.

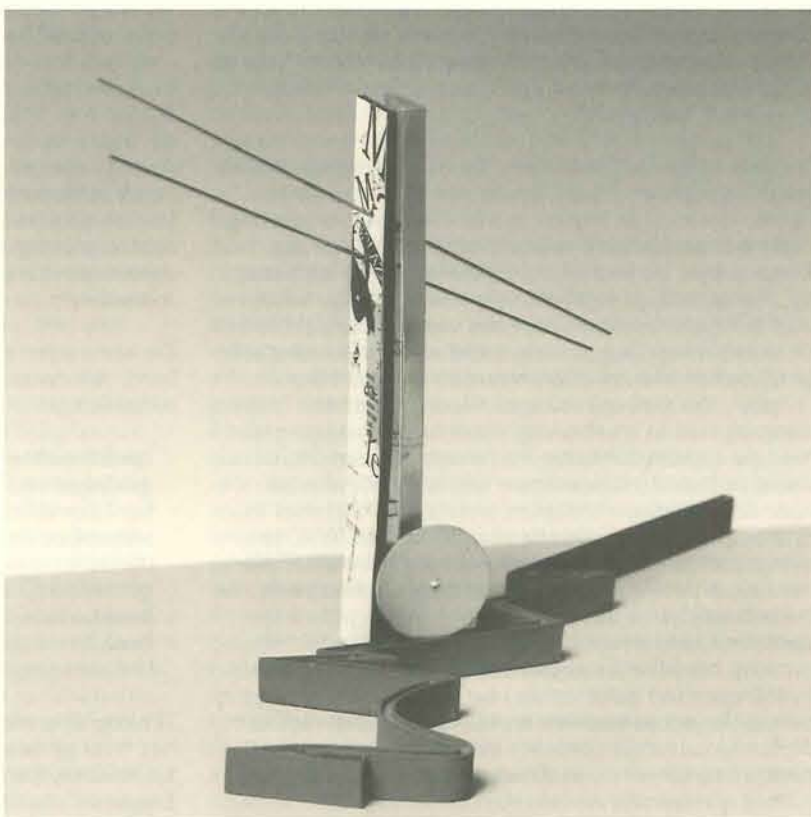

Foto: Marco de Nood

Reclamezuil van Daniel Libeskind in Dordrecht

Op 9 november jl. is in Dordrecht besloten een reclamezuil te plaatsen aan de rand van de historische binnenstad. Op zichzelf weinig bijzonder, maar de omstandigheden, procedure en ontwerp zijn allesbehalve gangbaar geweest. Bij het in aanbouw zijnde gebouw Maasplaza van de architect G.J. Hendiks van Architectengroep Loerakker Rijnbouwt Ruijsse naars Hendriks bv is besloten geen storende aanduidingen van de detailhandel aan de gevel aan te brengen. Gekozen werd voor de plaatsing van een reclamezuil voor het gebouw. Om te voorkomen dat de inmiddels overal in Nederland verrijzende 'paal met drie borden' zou worden heeft het Centrum Beeldende Kunst CBK zich in de discussie gemengd. In overleg met de architect, de projectontwikkelaar Van Wijnen, projectgroep West bv en de gemeentelijke dienst Stadsontwikkeling van

Dordrecht heeft het CBK een driedimensionale schetsopdracht laten uitvoeren. Uitgenodigd werden hier toe Gijs Bakker, Jurgen Bey & Jan Konings en Daniel Libeskind. Het ontwerp van Libeskind zal worden gerealiseerd omdat dat het beste tegemoet komt aan de wens om een nieuw beeldbepalend element aan dit deel van de stad toe te voegen.

De zuil zal 23 meter hoog en 3 meter breed worden en uit twee delen bestaan. De voorkant is de publicitaire zijde waarop de logo's van de detailhandel zullen worden aangebracht. De achterkant is de mythische zijde en zal een 'stempel' van Libeskind dragen. Aan de zuil is een groot wiel bevestigd dat op een muurtje van 1,5 meter rust. Het wiel suggereert de verplaatsbaarheid van de zuil. Het CBK zal bij de oplevering van de zuil een brochure uitgeven over het ontstaansproces.

Informatie

Centrum Beeldende Kunst
Gabi Prechtl
Voorstraat 180
3311 ES Dordrecht
tel. 078 - 314689

De discussie over zin, betekenis en kwaliteit van beeldkwaliteitplannen als instrument bij architectuurbeleid zet zich voort. Afgelopen zomer is onder de titel 'In de diepte, in de breedte' een evaluatieonderzoek verricht naar de voorlopers van de subsidieregeling van het Stimuleringsfonds voor Architectuur. Via de Tijdelijke Regeling Incidentele Projecten Architectuur (TRIPA) kon vanaf 1991 bij het Rijk subsidie aangevraagd worden onder andere voor het ontwikkelen van beeldkwaliteitplannen.

Het onderzoek 'De breedte' werd in opdracht van het Stimuleringsfonds en de ministeries van WVC en VROM uitgevoerd door ir. Marc A. Visser, architectuurMANAGEMENT. Visser doet verslag van een aantal onderzoeksresultaten, waaruit onder andere blijkt dat nog veel onduidelijkheid bestaat over het instrument beeldkwaliteitplannen en dat het zicht op de concrete effecten van beeldkwaliteitplannen vooralsnog ontbreekt. In de conclusies van het onderzoek wordt het Stimuleringsfonds aanbevolen het subsidiëren van beeldkwaliteitplannen voorlopig op te schorten, in afwachting van een grondige evaluatie van tot nu toe ontwikkelde beeldkwaliteitplannen, dan wel ten minste zeer terughoudend met toekenning van subsidie te zijn.

'Door architecten gedomineerde grappenmakerij....' 'Het laatste onderdeel dat leidt tot het faillissement van de stedenbouwkundige discipline....' 'Ik heb het idee dat beeldkwaliteitplannen worden ontwikkeld door gemeenten die nauwelijks een behoorlijk stedenbouwkundig plan hebben....' 'Volkomen zinloos en buiten de politieke besluitvorming alleen maar iets dat in handen van de critici de inspraak kan verlevendigen....' 'Het is een modeverschijnsel, stedenbouwkundige bureaus vullen de leemtes op die gemeentelijke diensten laten ontstaan...'

Het bovenstaande is slechts een kleine greep uit de reacties van een twintigtal geïnterviewden in het kader van het evaluatieonderzoek 'In de diepte, in de breedte'.¹ Het betreft uitspraken van architecten, architectuurcritici, wetenschappers, opdrachtgevers en bestuurders, die op de een of andere wijze sleutelposities innemen in wat je zou kunnen aanduiden als 'het Nederlandse architectuurklimaat'. Onder hen bevond zich een aantal leden van de werkgroep van de Raad van de Kunst, die tot taak had subsidieaanvragen van gemeenten voor het ontwikkelen van beeldkwaliteitplannen te beoordelen. Uit genoemd onderzoek komt naar voren dat slechts 10 van de 28 subsidieaanvragen door de werkgroep van de Raad van de Kunst werden goedgekeurd, waarbij overigens vrijwel altijd maar een deel van het gevraagde subsidiebedrag werd toegekend.

De vaak ongezouten kritiek, die de ingediende beeldkwaliteitplannen bij dit forum van geïnterviewden opriep is vooral te wijten aan het feit dat veelal vaag blijft wat een beeldkwaliteitplan precies is of zou kunnen zijn. De term 'beeldkwaliteitplan' zelf roept op zijn zachtst gezegd al veel verwarring op. Verder was er bijvoorbeeld ook sprake van onduidelijkheid in de subsidieregeling. Daarin werd nauwelijks aandacht geschonken aan de eisen waaraan een beeldkwaliteitplan zou moeten voldoen. Veel gemeenten bleken dan ook niet in staat onder woorden te brengen hoe men de architectonische- en ruimtelijke kwaliteit dacht te kunnen bevorderen van het gebied waarvoor het beeldkwaliteitplan werd opgesteld. Het in opdracht van de ministeries van VROM en WVC samengestelde voorbeeldboek voor beeldkwaliteitplannen (zie elders in dit artikel) verschaft al niet veel meer duidelijkheid.

Vanuit de vakwereld komt als belangrijkste kritiekpunt op beeldkwaliteitplannen naar voren dat een overdreven (en geïsoleerde) aandacht voor 'de visuele perceptie van gebouwen en hun omgeving' - los van de brede culturele context - ten koste gaat van het begrip van de vorm en structuur van de stedelijke ruimte en haar dynamiek.

Hoezo beeldkwaliteitplannen?

In het eerste kwartaalbericht van Architectuur Lokaal wordt door Anne van Kuijk al uiteengezet dat een beeldkwaliteitplan welbeschouwd niet meer is dan een communicatiemiddel voor allen die bij de planontwikkeling van een bepaald gebied betrokken zijn.² Zij beschrijft tevens aan welke voorwaarden een beeldkwaliteitplan zou moeten voldoen om een strategische rol in het gemeentelijk architectuurbeleid te vervullen.

De aandacht voor het instrument beeldkwaliteitplannen komt niet zomaar uit de lucht vallen, maar hangt samen met een aantal maatregelen van de

Rijksoverheid op het gebied van de volkshuisvesting en de ruimtelijke ordening.

Beeldkwaliteitplannen kunnen niet los gezien worden van de herziening van de Woningwet die per 1 juli 1992 van kracht werd. Daardoor moet een aantal zaken in de gemeentelijke Bouwverordening duidelijk(er) geregeld worden. Naast enkele formele zaken, zoals het vastleggen van procedures rondom de welstandsadviesing, is vooral de verplichting welstandscriteria in de Bouwverordening op te nemen van belang. Er wordt vanuit gegaan dat niet pas op het moment dat het bouwplan er ligt gekeken dient te worden naar het welstandsaspect, maar dat al vantevoren aan de hand van geformuleerd welstandsbeleid over de kwaliteit van de omgeving is nagedacht. Dat impliceert een accentverschuiving in het welstandstoezicht van het detail en het gebouw op zichzelf naar de hoofdvorm en de ruimtelijke effecten van het gebouw op de omgeving. Anders gezegd moet er een koppeling gelegd worden tussen de welstandszorg en het ruimtelijk beleid van een gemeente. Om de bepalingen in de Bouwverordening overzichtelijk te houden worden daar algemene welstandscriteria opgenomen; daarnaast kan in de verordening verwezen worden naar andere welstandsbeleidsnota's: beeldkwaliteitplannen bijvoorbeeld.

Inventarisatie van het aanbod

Tussen mei 1992 en maart 1993 zijn in het kader van de Tijdelijke Regeling Incidentele Projecten Architectuur in totaal 28 aanvragen voor subsidiëring van beeldkwaliteitplannen ingediend. De aanvragen komen uit alle delen van het land, met name van middelgrote gemeenten en vier uit Amsterdam. De aanvragers zijn, op een enkele uitzondering na, gemeenten.

De aanvragen zijn in te delen naar het type plangebied, waarvoor men een beeldkwaliteitplan wil ontwikkelen:

- beeldkwaliteitplannen voor het hele gemeentelijke grondgebied of een groot deel daarvan
- beeldkwaliteitplannen voor bestaande stadswijken, waarbij onderscheid gemaakt kan worden tussen monumentale- en niet-monumentale (binnen)stadsgebieden
- beeldkwaliteitplannen voor nieuwbouwwijken
- beeldkwaliteitplannen voor overgangszones tussen het centrumgebied en de rest van de stad

Tilburg, Groningen en Zeist dienden plannen in voor het hele gemeentelijke grondgebied.

Spijkensisse, Tiel, Almelo, Amersfoort, Hengelo en Enschede dienden plannen in voor hun binnensteden. De Amsterdamse stadsdelen de Baarsjes, Zuid en Rivierenbuurt, de gemeenten Amsterdam en Schiedam en de Vereniging Vrienden van het Spieghel uit Bussum deden aanvragen voor (monumentale) woonbuurten.

De gemeenten Borculo, Doetinchem, Nieuwleusen, Zoetermeer en Oegstgeest dienden plannen in voor de ontwikkeling van beeldkwaliteitplannen voor nieuwbouwwijken.

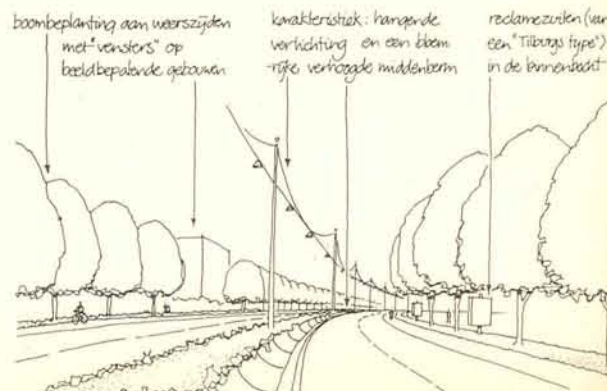
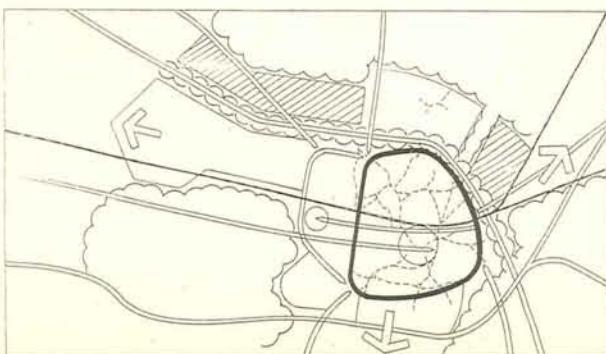
De doelstellingen van de ingediende plannen zijn, afgezien van het schaalverschil, over het algemeen vergelijkbaar. Als belangrijkste doelstellingen worden met name genoemd:

- het vastleggen van een gewenst visueel-ruimtelijk

Informatie

ir. Marc A. Visser
 architectuurMANAGEMENT
 bureau voor ontwerp, onderzoek en organisatie
 Haarlemmer Houttuinen 23
 1013 GL Amsterdam
 tel. 020 - 6385873

De onderzoeksrapporten 'De breedte' en 'De diepte' met evaluaties van respectievelijk de TRIPA en de subsidieregeling Manifestaties/Publikaties Bouwkunst zijn verkrijgbaar bij het Ministerie van WVC, afdeling Bouwkunst
 drs. Marcel van Heck
 Postbus 5406
 2280 HK Rijswijk
 tel. 070 - 3406114

kader voor het plangebied

- het formuleren van daaraan verbonden randvoorwaarden, richtlijnen en procedures voor (toekomstige) stedenbouwkundige en architectonische ingrepen in het (stedelijke) gebied ten behoeve van bestuurders, gebruikers, architecten, stedenbouwkundigen, opdrachtgevers en welstandscommissies
- het daardoor scheppen van duidelijkheid over het door de gemeente gewenste kwaliteitsniveau, leidend tot meer betrokkenheid van de participanten bij de ruimtelijke kwaliteit.

Opvallend is dat de ingediende beeldkwaliteitplannen voor bestaand stedelijk gebied alle betrekking hebben op die delen van de stad waar een al aanwezige (hoge) ruimtelijke kwaliteit door ongunstige ontwikkelingen aangetast is of dreigt te worden. Hoofddoel van het beeldkwaliteitplan is dan vooral om aan te geven op welke wijze de bestaande kwaliteit bestendigt en versterkt kan of moet worden. Van beeldkwaliteitplannen voor nieuwbouwwijken wordt door de gemeente een bijdrage aan het realiseren van hoogwaardige ruimtelijke kwaliteit verwacht. In een enkel geval vormt aansluiting van de uitbreiding bij de bestaande stad een aparte doelstelling.

De begrote kosten voor het opstellen van een beeldkwaliteitplan bedragen gemiddeld f 140.000,-. Er zijn echter grote verschillen te constateren. Ingehuurde stedenbouwkundige bureaus vragen meestal honoraria van tussen de f 75.000,- en de f 100.000,-. De overige kosten worden gevormd door de reproductie van en publiciteit rond het beeldkwaliteitplan.

Analyse van de selectie

Afgezien van de uiterst negatieve reacties, die de term beeldkwaliteitplannen bij een groot aantal van de door ons geïnterviewde gesprekspartners opriep, bleek ook uit het geraadpleegde documentatiemateriaal (subsidieaanvragen en verslagen van de beoordelingscommissie) dat zelden sprake is van een inspirerend initiatief, laat staan van projecten met een landelijke voorbeeldwerking.

Aanvankelijk (in de eerste twee subsidieronden) kreeg een aantal gemeenten een stimuleringsbijdrage voor de ontwikkeling van beeldkwaliteitplannen. Vergelijkingsmateriaal ontbrak op dat moment nog en de commissie wilde graag met alle in de regeling genoemde subsidiecategorieën experimenteren. De beoordelingscommissie vindt echter gaandeweg steeds meer ingediende voorstellen te globaal en te vaag. Vaak ontbreekt het aan een duidelijke visie, is er geen of nauwelijks aandacht voor de juridische effectuering van het plan of voorziet het voorstel niet in een zorgvuldige afstemming op overige gemeentelijke beleidsinstrumenten of ruimtelijke maatregelen. Halverwege haar zittingsperiode raakt de commissie zo teleurgesteld in de kwaliteit en het weinig vernieuwende karakter van de ingediende voorstellen dat geen enkele subsidieaanvraag meer wordt toegevoegd.

In feite is de commissie tot de conclusie gekomen dat het ontwikkelen van beeldkwaliteitplannen een regulier onderdeel zou moeten zijn van gemeentelijk architectuurbeleid, waarvoor door het Rijk geen aanvullende middelen via de TRIPA-regeling c.q. het Stimuleringsfonds ter beschikking gesteld moeten worden.

Interpretatie van het effect

Ons onderzoek spitste zich met name toe op een inventarisatie van de ingediende voorstellen en een analyse van de geselecteerde projecten in het kader van de Tijdelijke Regeling TRIPA. Hoewel het hiervoor

eigenlijk nog te vroeg was hebben wij om toch in evaluerende zin een eerste antwoord te kunnen geven op de vraag welk effect deze stimuleringsregeling heeft gehad aan de hand van een aantal case-studies gepoogd een interpretatie te geven van de resultaten. Daarbij is een belangrijk criterium geweest in hoeverre de ontwikkeling van beeldkwaliteitplannen een concrete bijdrage levert aan het scheppen van gunstige randvoorwaarden voor de realisatie van projecten met een hoge architectonische en ruimtelijke kwaliteit.

Op het moment van onderzoek (zomer 1993) bleek nog geen van de 28 voor subsidie ingediende beeldkwaliteitplannen te zijn afgerond. Overigens waren ook alle 18 plannen waarvoor geen subsidie werd verkregen wel op de een of andere vorm in voorbereiding, maar ook daar was nog geen sprake van juridische effectuering.

Het grote probleem bij beeldkwaliteitplannen, zo bleek, is het omslagpunt waarbij conclusies uit de verrichte analyses en voorstudies omgezet moeten worden in concrete (richtlijnen voor) plannen en geïmplementeerd moeten worden via het vastleggen van criteria en procedures voor plantoetsing. Hoewel op uiteenlopende wijzen het 'bestaande' wordt beschreven, in kaart en in beeld wordt gebracht, gaan de conclusies en aanbevelingen vaak niet veel verder dan 'verdere verdichting in welke vorm dan ook zal de kwaliteit zeker aantasten' of 'bij ruimtelijke ingrepen is een voorzichtige benadering geboden' of 'een zekere uniformiteit en aanpassing aan de bestaande architectuur is aan te bevelen'. Bij uitbreidingsplannen (in de wei!) ontbreekt de daar verwachte analyse in landschapsarchitectonische zin veelal en stijgen de zogenaamde beeldkwaliteitplannen al helemaal nauwelijks uit boven het niveau van de toelichting op het bestemmingsplan.

Ruimte voor architectuur

Zoals gezegd is een beeldkwaliteitplan een communicatiemiddel tussen alle bij architectuur en stedenbouw betrokken partijen. Op grond van de onderzochte beeldkwaliteitplannen ben ik ervan overtuigd dat lokatiegebonden inventarisaties en analyses en evaluaties van de bestaande ruimtelijke (en/of landschappelijke) kwaliteit van een bepaald gebied, mits vakkundig uitgevoerd, zeker inspirerende aanknopingspunten kunnen bieden voor toekomstige bouwopgaven of andere ruimtelijke maatregelen. Daarbij staat mijns inziens niet zozeer een fixatie op het beeld voorop, maar een integrale benadering. Maar zodra sprake is van een plan beweegt men zich op het terrein van de ontwerper. Ik denk - om een voorbeeld te noemen - dat als de gemeente Zandvoort enige jaren geleden een beeldkwaliteitplan voor haar binnenstad had vastgesteld, het gebouw Circus Zandvoort van Sjoerd Soeters er nooit was gekomen. Zonder te willen stellen dat 'het interpreteren' een exclusief domein voor ontwerpers zou moeten blijven en omdat er bij opdrachtgevers, gemeenten en bewonersorganisaties altijd gegronde redenen voorhanden zullen zijn om architecten aan banden te leggen zou ik op basis van de door ons bestudeerde beeldkwaliteitplannen een pleidooi willen houden voor werkelijke 'ruimte voor architectuur'.

Misschien is dit een kwestie van terminologie. Als van het woord 'beeld-kwaliteit-plan' aldus de eerste en laatste lettergreep worden verwijderd blijft over: kwaliteit. In de Architectuurnota³ wordt het begrip (architectonische) kwaliteit vergeleken met het waarheidsbegrip in de wetenschap. De absolute waarheid komt misschien nooit aan het licht, maar door ernaar te streven komt zij hopelijk dichterbij.

1 M. A. Visser, M. Pflug, In de diepte, in de breedte, perspectieven voor het Stimuleringsfonds voor Architectuur op basis van een evaluatie van de regeling Manifestaties/Publikaties Bouwkunst en de Tijdelijke Regeling Incidentele Projecten Architectuur deel 2: De Breedte, onderzoek door Ir. Marc A. Visser, architectuurMANAGEMENT in opdracht van het Stimuleringsfonds voor Architectuur en de ministeries van WVC en VROM, Amsterdam, 1993.

2 Anne van Kuijk, Beeldkwaliteitplannen in de Gelderse praktijk, in: Architectuur Lokaal, oktober 1993, pag. 5.

3 Ministeries van WVC en VROM, Ruimte voor Architectuur, Nota Architectuurbeleid, pag. 122, SDU, 's-Gravenhage, 1991.

4 Pag. 10 afbeeldingen uit: Het beeldkwaliteitplan, instrument voor kwaliteitsbeleid samenstelling en eindredactie: Kuiper Compagnons Rotterdam / Arnhem 1991, een uitgave van ministeries van VROM en WVC

5 Pag. 11 afbeeldingen uit: Gemeente Tilburg i.s.m. architectenbureau Dirix en Van Wylick en de TU Eindhoven, concept april 1993.

(afbeeldingen pag. 10)

Het in opdracht van de ministeries van VROM en WVC door Kuiper Compagnons samengestelde voorbeeldboek voor beeldkwaliteitplannen ontwikkelt het kritische omslagpunt tussen de analyse en de uitwerking in concrete aanbevelingen en is in dit opzicht veelzeggend. De stad Tilburg is daarbij als case gebruikt om o.a. een prototype voor een beeldkwaliteitplan weer te geven. Nadat uit een analyse van de bestaande stad als belangrijkste 'structurende dragers' van de stad onder andere de ringbanen en invalswegen worden onderscheiden, stuit de verbaasde lezer uiteindelijk bij de uitwerking van de analyse op de schamele aanbevelingen 'dat een concreet pakket afspraken op zijn plaats zou zijn voor de detaillering van de middenberm, de plaats en het type van de verlichtingsarmaturen, het type bomen, reclamevormen, straatmeubilair, kleurgebruik en alle andere middelen die zouden kunnen bijdragen aan een grote herkenbaarheid van de ringbanen.'

(afbeeldingen pag. 11)

De gemeente Tilburg, die voor de inhoud van het door Kuiper Compagnons ontwikkelde prototype geen enkele verantwoordelijkheid draagt verrichte op eigen initiatief een aanzienlijk deugdelijker opgezette studie.

Doel van deze studie is te komen tot een ontwerp van de stad, waaruit architectonisch-stedenbouwkundige richtlijnen kunnen worden afgeleid, vertaald in plankaarten, respectievelijk voorschriften, die een gewenste ontwikkeling van de stad in morfologisch opzicht moeten garanderen.

De werkwijze is erop gericht 'wetmatigheden' op te sporen in de vorm van de stad en vanuit deze kennis ingrepen in het stadslichaam te legitimeren. In deze theoretische benadering wordt de hele stad als het ware uiteengegrafeld. Per historisch stadsdeel worden de toegepaste typologieën en morfologische concepten beschreven. Op stedelijk niveau wordt de stad opgevat als een optelsom van in de loop der jaren ontstane morfologieën of 'stedenbouwkundige vormconcepten'. Ook niet of deels uitgevoerde plannen worden geanalyseerd. De herkenbare 'vormconcepten' worden beschreven en samengevat in een nieuw 'vormconcept' dat vastgesteld wordt als stedenbouwkundig ontwikkelingsmodel voor de toekomstige stad. Een van de aardigste resultaten van deze studie lijkt gelegen in het feit dat inzichtelijk wordt welke lokaties in de stad problematisch zijn omdat stedenbouwkundige entiteiten met elkaar botsen. Deze lokaties kunnen vervolgens op een kleiner schaalniveau nader worden bestudeerd. Ten tijde van het TRIPA-onderzoek was de morfologische studie vrijwel afgerond, maar de randvoorwaarden, richtlijnen en procedures ten aanzien van de vorm en het beeld van de stad moesten nog opgesteld worden.

De stad en de architectonische cultuur

Sjoerd Cusveller

Begin 1993 is het OLA, Overleg Lokale Architectuurcentra opgericht. De verschillende, particuliere of lokale, initiatiefnemers van tentoonstellings- en discussiecentra die de gedachten over de ontwikkelingen op het gebied van architectuur en stedenbouw in hun gemeente onder de publieke aandacht brengen, informeren elkaar over hun activiteiten en over de plannen in hun stad. Sjoerd Cusveller, medewerker van de dienst Ruimtelijke Ordening van de gemeente Groningen en samen met Anke Kroeze verantwoordelijk voor het Centrum Architectuur en Stedenbouw in Groningen, belicht vier lokale instellingen die het stimuleren van het architectonische klimaat als voornaamste doel stellen.¹

Architectonische kwaliteit bestaat niet. In tegenstelling tot de kwaliteit van het bouwen is architectonische kwaliteit niet te vangen in regels, normen en richtlijnen. Vele tientallen instanties houden zich bezig met het onderzoek naar, het normeren van en de controle op de kwaliteit van het bouwen. Een van de eerste vereisten van een bouwwerk is tenslotte dat het te gebruiken is voor het beoogde doel, zonder te lekken, zonder te tochten en zonder in elkaar te storten.

De aard van de architectuur maakt een dergelijke eenduidige kwalitatieve beoordeling onmogelijk. Anders dan de bouwkundige kwaliteit is de architectonische betekenis van een gebouw namelijk geen eigenschap van dat gebouw zelf. De kwaliteiten moeten eerst als zodanig worden benoemd. Een gebouw ontleent zijn betekenis aan het debat over die betekenis, aan de rol die het gebouw speelt in een architectonische cultuur.

Architectuur is kortom een cultureel fenomeen en daarom verbonden met een tijd (maatschappelijke omstandigheden) en verankerd aan een plaats (de stad, het land). De geschiedenis leert dan ook dat een commentaar op de architectonische kwaliteit van gebouwen, of anders gezegd de waardering van gebouwen, in de loop der jaren verandert. Dat heeft niet zoveel te maken met modes of trends, maar met een andere manier van kijken. Wij zien de Sint Janskathedraal in 's-Hertogenbosch op een andere manier dan de tijdgenoten. Op een analoge wijze kijken buitenlanders of zelfs al mensen uit andere steden op een andere manier naar onze architectuur dan wijzelf. Dat levert soms verrassend en inspirerend commentaar op.

Kort gezegd, architectonische kwaliteit bestaat alleen maar in een debat over die kwaliteit. In dit licht is het dan ook niet van wezenlijk belang of een gebouw bestaat op papier, in de vorm van een maquette of als reëel gebouwd object.

Bovenstaande lijken op het eerste gezicht misschien wat vrijblijvende academische bespiegelingen. Het heeft echter directe consequenties voor het formuleren van een stimulerend architectuurbeleid. Tot voor kort werd het debat over kwaliteit in hoofdzaak gevoerd in de vakkringen. Sinds enkele jaren bestaat er echter een grote politieke belangstelling voor de architectuur. Met name lokale politici etaleren om welke reden dan ook een prangende behoefte aan hoogwaardige architectuur. Om aan die vraag te voldoen is het verlenen van ontwerp opdrachten aan gerenommeerde architecten een voor de hand liggende, en veelvuldig toegepaste methode. De kans is dan inderdaad groot, dat er een publicitair gezien interessanter ontwerp tot stand komt, dan in het geval er een minder gerenommeerd architect wordt ingeschakeld. De clan van nomade-architecten die de hele wereld afreist van prijsvraag naar meervoudige opdracht, van gast-college naar forumdiscussie, staat garant voor stof van gesprek in de vakwereld. Architectonische kwaliteit is daarmee echter nog niet gegarandeerd. Het resultaat is een spraakmakend incident in de stad, een 'delirious experience'.

Een dergelijk aanpak is goed voorstelbaar en zeer effectief als provocatie, als breekijzer om vastgeroeste denkbeelden over kwaliteit los te wrikken of om verwaarloosde delen van de stad van een nieuwe impuls te voorzien. Op dat moment speelt het gebouw een rol in het architectonische debat. Als middel om een duurzame verbetering van de architectonische kwaliteit van de stad te bewerkstelligen is het echter onvoldoende.

Zoals gezegd is kwaliteit een dynamisch begrip, afhankelijk van tijd en plaats, van de maatschappelijke omstandigheden en de topografie en berust uiteindelijk op niets anders dan een zekere mate van consensus over wat architectonische kwaliteit is. Op het moment dat het openbaar bestuur de behoefte aan een

hoogwaardige architectuur formuleert, betekent dat, dat het debat over architectonische kwaliteit niet beperkt kan blijven tot de vakwereld. De zekere mate van consensus moet dan uit de aard der zaak, en op straffe van stemmenverlies, berusten op een breder politiek/maatschappelijk draagvlak.

Het openbaar bestuur dat zich richt op het duurzaam verhogen van de architectonische kwaliteit zou zich dus vooral moeten richten op het bevorderen van een continu debat over de kwaliteit, op het stimuleren van het architectonische culturele klimaat.

In Nederland is een groot aantal lokale instellingen werkzaam die juist het stimuleren van het architectonische culturele klimaat als voornaamste doel hebben. Hun activiteiten en hun organisatievorm zijn zeer uiteenlopend. Soms zijn het geprofessionaliseerde instellingen die continu exposities produceren, soms zijn het enkele vrijwilligers die met veel liefde werk en oud papier lezingen organiseren, soms zijn ze ingesteld door de lokale overheid, soms zijn ze tot stand gekomen op particulier initiatief. Wat al deze lokale instellingen bindt zijn behalve een tomeloze en onbaatzuchtige inzet, een grote liefde voor en betrokkenheid bij de stad waarin zij opereren en de architectuur van die de stad.

In de volgende paragrafen beschrijf ik de activiteiten van vier uiteenlopende instellingen: het Architectuur Bouwhistorisch Centrum te Haarlem, Stichting ABC-CAM uit Amsterdam, de Rotterdamse Kunststichting - sectie architectuur en het Centrum voor Architectuur en Stedenbouw te Groningen. In hun diversiteit zijn deze vier instellingen een prachtige illustratie van de verschillende manieren waarop het stimuleren van het architectonische culturele klimaat in een stad vorm en inhoud kan krijgen.

ABC - Stichting ABC Haarlem, Architectuur en Bouwhistorie

Het ABC is in 1986 als particulier initiatief opgericht vanuit een onvrede met het toenmalige architectonische klimaat van Haarlem. Weliswaar vinden er in die tijd af en toe tentoonstellingen plaats op het gebied van architectuur, stedenbouw en monumentenzorg, maar deze dragen een incidenteel karakter. Een permanente plaats waar het publiek zich op de hoogte kan stellen en kennis kan nemen van meer recente ontwerpen, stedenbouwkundige ontwikkelingen en toekomstige bouwplannen ontbreekt in Haarlem. Ook de gemeente heeft geen informatiecentrum met een dergelijke functie.

Het initiatief leidt in eerste instantie tot een werkgroep Bouwhistorie Haarlem. Deze werkgroep formuleert als doel het bestuderen van de bouwhistorie van de stad en het publiceren van de studieresultaten. Op langere termijn streefde de werkgroep naar een permanent informatiecentrum. Toen in het najaar van 1988 de gemeente een leegstaand pand aanbood, gelegen aan het Groot Heiligland 47, werden de doelstellingen pijlsnel werkelijkheid. De werkgroep werd omgezet in een rechtspersoon en het aantal medewerkers (vrijwilligers) steeg na een wervingsactie tot 30 personen. De opening was op 13 januari 1989. Het ABC was er.

Sindsdien kent het ABC een opmerkelijke groei in belangstelling, in kwaliteit, in erkenning en in elan. De snelle groei maakte een bestuurlijke inbedding noodzakelijk. Taken moesten worden verdeeld onder de vrijwilligers naar deskundigheid en ambities. Het eerste beleidsplan uit 1991, 'Wie A zegt moet ook ABC zeggen', heeft een vervolg gekregen in het tweede beleidsplan 'De tweede oplevering' uit 1993. Inmiddels zijn twee medewerkers aangesteld in dienst van de stichting. Eén voor de inhoudelijke begeleiding en één voor de dagelijks voorkomende werkzaamheden.

Ook de komende jaren wil het ABC zich waarmaken en profileren met tentoonstellingen, het bevorderen

De tentoonstelling Borek Sipek in het ABC in Haarlem, 1993

van onderzoek, publikaties, educatie, discussies en lezingen. Het activiteitenprogramma omvat onder meer:

- Bouwen en het gebouwde in Haarlem;
- Een aantal langer lopende thematentoonstellingen zoals bijvoorbeeld 'De architect van de maand', waarbij een lokale, regionale of nationale architect zijn of haar werk presenteert, en 'Wijk te kijk', waarin de stadvernieuwingswijken zich presenteren;
- Een groot aantal presentaties die voortkomen uit de actualiteit, zoals Enschedécomplex, Spaarneplan, Langebrug, openbare ruimten, Frans Halsplein, Scheepmakersdijk, Raaks, Hofje van de 21e eeuw etc.;
- Het signaleren van (inter)nationale projecten zoals bijvoorbeeld Das Holländische Viertel in Potsdam, de Reichstag in Berlijn en Europan;
- In toenemende mate organiseert het ABC eigen producties: 'Haarlem ten tijde van Frans Hals', en de tentoonstelling van het werk van Borek Sipek. Voor het organiseren van deze tentoonstellingen moet beschikt worden over professionele krachten. Dit is een must!
- Overleg met de gemeente Haarlem (Sector Bouwen, Wonen, Economie en de Sector Gemeentewerken) over presentatie van nieuwe plannen, verkeersplannen en restauraties is in een afrondende fase;
- Een educatief programma voor onderwijsinstellingen en belangstellende organisaties is in een eindfase;
- De werkgroep Architectuur werkt aan publikaties: artikelen, bulletins, boeken, onder andere 'Met de fiets langs Van Loghem', en 'Architectuurgids Haarlem'. Deze publikaties zijn uitgegeven in 1989 en 1992. Op dit moment wordt gewerkt aan een winkelpuiegids. Uit onder meer het publikatiefonds voor derden is 'Borek Sipek, Architectuur Betovering' verschenen in 1993 en in 1994 zullen boeken verschijnen over de woonhuizen van Van Loghem en over de Haarlemse villaparkwijken;
- Maandelijks worden op zondagmiddag lezingen georganiseerd over architectuur, stedenbouw, en bouwhistorie. Deze lezingen genieten grote bekendheid. Thans loopt gedurende 4 middagen de lezingenserie over LISA (landschap, interieur, stedenbouw en architectuur) en de serie Ontwerp Expertise van 5 middagen. Daarnaast zijn er discussie-avonden over onder meer de inzet van buitenlandse architecten in Nederland en Nederlandse architecten in het buitenland.

Als overkoepeling van de werkzaamheden en activiteiten fungeert de rechtspersoon Stichting ABC Haarlem, Architectuur en Bouwhistorie. De stichting is voorwaardenscheppend voor een aantal autonoom opererende werkgroepen. Daarnaast heeft de stichting een aantal beheerstaken en is verantwoordelijk voor de financiën, administratie en fondswerving. Bij de stichting werken twee personen in dienstverband. Er zijn 11 bestuursleden met elk een eigen taakveld. De werkgroep ABC bestaat uit ongeveer 35 personen. Deze groep runt het ABC, houdt het ABC zes dagen per week open, helpt mee met presentaties, lezingen, schoonhouden van het gebouw en verricht klein onderhoud. Het centrum aan het Groot Heiligland 47 zal gedurende de eerste drie maanden van 1994 ingrijpend worden verbouwd. De looproutes worden korter, er komt een foyer. Kortom, het ABC wordt gereedgemaakt voor het jaar 2000.

De belangrijkste pijler waarop het ABC steunt is het enthousiasme van de grote groep vrijwilligers die al het werken mogelijk maakt. Zonder hun inzet is het ondenkbaar dat de vele werkzaamheden aan het gebouw, de presentaties, publikaties, openstelling van het gebouw (óók op zaterdag en zondag) voor elkaar te krijgen.²

ARCAM - Stichting Architectuur Centrum Amsterdam
ARCAM is opgericht in 1986 en behoort daarmee tot de oudere hier besproken instellingen. Het eerste doel van ARCAM is het aanbrengen van samenhang in de veelheid van activiteiten op het gebied van architectuur en haar raakvlakken in Amsterdam en omgeving. Op dat moment dreigde de architectonische cultuur van Amsterdam namelijk in het slop te raken, omdat op rijksniveau werd besloten het Nederlands Architectuurinstituut in Rotterdam te vestigen. ARCAM besloot om niet te treuren over het verdwijnen van gerenommeerde architectuurinstellingen - het

Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst, Stichting Wonen, redactie van ARCHIS, Stichting ArchitectuurMuseum- maar juist onder de aandacht te brengen welke veelheid van activiteiten overblijven.

Daartoe geeft ARCAM vijf maal per jaar het ARCAM NIEUWS uit. Dit bulletin omschrijft de activiteiten in en rond Amsterdam op het gebied van architectuur, stedenbouwkunde, landschapsarchitectuur en vormgeving en geeft ze een plaats op de kalender. De ruime verspreiding van het bulletin verhoogt de interesse van een zo groot mogelijk publiek voor de architectuur.

Het eigenlijke coördinerende werk van ARCAM gaat vooraf aan het samenstellen van het ARCAM NIEUWS. Door de contacten met een groot aantal instellingen en instituten is het mogelijk in een vroegtijdig stadium bestaande programma's te stimuleren en op elkaar af te stemmen en nieuwe activiteiten te initiëren. De imponerende lijst van activiteiten in het ARCAM NIEUWS getuigt steeds weer van het slagen van deze aanpak.

Vanaf het begin heeft ARCAM zich niet beperkt tot het initiatiefloos coördineren van wat anderen doen. Als spin in het web van de architectuurinstellingen van Amsterdam blijkt ARCAM bij uitstek toegerust voor het signaleren van ontwikkelingen, het opmerken van lacunes, het reageren op kwesties. Op kritische wijze volgt ARCAM het stedelijk beleid en de architectonische ontwikkeling van Amsterdam. Zo mogelijk in samenwerking met anderen neemt ARCAM vervolgens het initiatief om de aandacht te vestigen op dreigende rampen.

In 1988 legt ARCAM bijvoorbeeld de vinger op de zere plekken van Amsterdam. De manifestatie 'Boomtown Amsterdam' is een uitermate kritisch commentaar op de ongebreidelde onroerendgoed-explosie rond de verschillende NS-stations en het gebrek aan sturing door de gemeente Amsterdam van de enorme hoeveelheid energie die hierdoor vrijkomt. Door de inzet van verschillende middelen - publikatie, excursie, tentoonstellingen, debat- en het aanspreken van zowel het publiek, als de vakwereld, als de politiek is de problematiek van 'Boomtown Amsterdam' in ongekend tempo onderkend.

In 1988 verschijnt ook de publikatie 'Amsterdam - an architectural lesson', een verslag van een aantal lezingen door buitenlandse architecten over Amsterdam. In deze bundel wordt gezocht naar de eigenheid, het karakteristieke van de stad Amsterdam, als stimulans voor de planvorming.

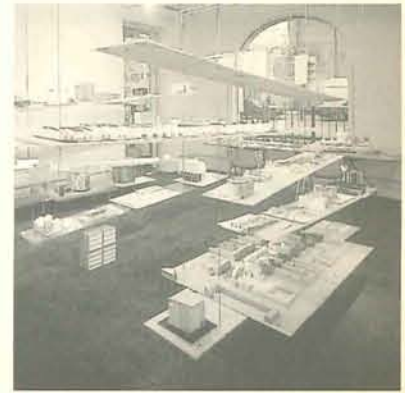
ARCAM toont haar/zijn betrokkenheid bij de stad Amsterdam door regelmatig 'kwesties' aan de orde te stellen. In een debat worden concrete bouwplannen aan een kritisch onderzoek onderworpen. In de loop der tijd zijn zo onder meer het Rokin, de Vendex-driehoek en het Museumplein ter discussie gesteld. Juist die betrokkenheid bij de stad en de noodzaak om actuele kwesties aan de orde te stellen, is voor ARCAM aanleiding om een permanente tentoonstellingsruimte in gebruik te nemen. Met behulp van een expositie is het mogelijk een actueel onderwerp, of schijnbaar incidentele gebeurtenissen in een kader te plaatsen. Hiervan getuigen tentoonstellingen over nieuwe cultuurgebouwen en Amsterdamse hoogbouw.

Tegelijkertijd biedt de permanente expositieruimte de gelegenheid Amsterdamse architecten te presenteren zoals gebeurd is met Lucien Lafour & Rikkert Wijk en recentelijk met Rudy Uyttenhaak.

Deze laatste tentoonstellingen zijn een illustratie van een ander belangrijk aspect in het werk van ARCAM, namelijk de promotie van Amsterdamse architectuur. Het uitgeven van de in 1991 gestarte reeks ARCAM POCKETS is een van de belangrijkste promotiemiddelen. Tot nu toe zijn er vijf pockets verschenen, waarvan vier over Amsterdamse architectuur/architecten. Met typisch Amsterdamse bluf verschijnen de ARCAM POCKETS alleen in de Engelse taal. De zesde, Public Interiors, is deze maand verschenen.

Al met al is ARCAM een prachtig voorbeeld van een particulier initiatief dat steeds een stapje verder gaat en waarvan de betekenis voor het lokale architectuurklimaat ook steeds groter wordt. De betekenis ligt vooral in de coördinatie en het stimuleren van activiteiten van derden, het kritisch volgen van het stedelijk beleid en de architectonische ontwikkeling van Amsterdam en tenslotte in de promotie van Amsterdamse architectuur / architecten.

Tentoonstelling Rudy Uyttenhaak bij ARCAM in Amsterdam, 1993

De Rotterdamse Kunststichting is gehuisvest in het gereconstrueerde café de Unie, J.J.P. Oud, 1924

1 Een bewerking en actualisering van een artikel dat onder dezelfde naam eerder is gepubliceerd in: Dijk, Hans van en Marc Visser (red), *Architectonische kwaliteit als opdracht voor openbaar bestuur*, NAI, Rotterdam 1991.

2 De kroon op het werk? Bij nader inzien legt B&W van Haarlem het ABC op het bed van Procrustes. Na de verbouwing, overigens al vertraagd door de spreekwoordelijke molens der bureaucratie, moet het ABC ruimte inleveren. Na vijf jaar tomeloze inzet van een klein leger vrijwilligers en met minimale middelen heeft het ABC een alom erkende en bewonderde positie. Beloning? Tsjakka, kop eraf!

ABC HAARLEM

Geopend: di t/m za 12-17, zo 13-17

13/1 t/m 28/2

Altijd op reis

Tentoonstelling van het werk van 10 al-lichtone architecten, onder wie Carel Weeber, Lucien Lafour en Mike Janga

maart/april (onder voorbehoud)

Liesbeth van der Pol, winnaar Maaskantprijs voor jonge architecten 1993

Joan Busquets, Plan Enschedécomplex Haarlem

ARCAM AMSTERDAM

Geopend: di t/m za 13-17

t/m 22/1

Openbaar Interieur

Tentoonstelling over plannen voor nieuwe (semi)openbare interieurs in Amsterdam, waaronder de nieuwbouw en renovatie van hotel Krasnapolsky en het woon- en winkelcentrum Muntplein (beide van architectenbureau Bronsvort) en nieuwe supermarkten van Albert Heijn (Albert Heijn Store Design).

eind januari

Stukje(s) stad

Discussie over de plannen van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, de gemeente Amsterdam en de Mabon voor het Maupoleum, de VARA-strook en het Mr. Visserplein.

29/1 t/m 5/3

Bouwen uit het buitenland

Tentoonstelling over werk van buitenlandse architecten en stedenbouwkundigen in Amsterdam en omgeving.

CAS GRONINGEN

Geopend: ma-vr 9-17

t/m 28/3

Stad van straks

Tentoonstelling CAS in opdracht van de Dienst RO/EZ Groningen

7/3 t/m 8/4

Uitbreidingsplan Berlage

Tentoonstelling en heruitgave van de publicatie Uitbreidingsplan Berlage 1928-1932

Tentoonstelling en heruitgave van de publicatie Uitbreidingsplan Berlage 1928-1932

Tentoonstelling Impuls en moment, Architectuur in de stad Groningen bij het CAS in Groningen, 1993

RKS - Rotterdamse Kunststichting, sectie architectuur

De sectie architectuur van de Rotterdamse Kunststichting is de oudste van de hier behandelde instellingen. Daarom is het verhelderend wat langer bij de RKS stil te staan en de ontwikkeling van haar activiteiten te volgen. Het initiatief tot de instelling van een sectie architectuur wordt in 1973 genomen vanuit de RKS zelf. De activiteiten kunnen plaats vinden binnen de infrastructuur van de RKS. De aanleiding is vooral een onvrede met de architectonische kwaliteit van de nieuwbouw in Rotterdam. Het scheppen van een gunstig architectuurklimaat, het creëren van een voedingsbodem waarin hoogwaardige architectuur tot stand kan komen wordt dan ook als één van de belangrijkste doelen geformuleerd. De RKS richt zich daarbij vooral op de vakwereld van architecten en stedenbouwkundigen. Het scheppen van een gunstig architectuurklimaat komt vooral tot uiting in het stimuleren van de architecten. Daarnaast zal er weer over architectuur gesproken moeten worden. Deze doelstelling krijgt vorm in het mede organiseren van de tentoonstelling 'Wonen in Nederland'(1975), het symposium 'Het bouwen in de Rotterdamse binnenstad'(1975) en het verstrekken van opdrachten aan acht architecten voor de herinrichting van acht pleinen te Rotterdam (1975).

Het verstrekken van opdrachten aan architecten heeft niet alleen het stimuleren van de vakdiscussie tot doel. De opdracht speelt zich af op een verwaarloosd terrein in de gemeentelijke planvorming. Het kritisch volgen en zonodig becommentariëren van de gemeentelijke planvorming vormt dus al snel één van andere doelen van de RKS. Zo publiceert de sectie architectuur al in 1975 een nota over de afbouw van het Schouwburgplein.

Een derde doel is het verbreden van de belangstelling voor de architectuur. Een brede belangstelling voor architectuur is immers een voorwaarde voor een gunstig architectuurklimaat. Het bijzondere van de activiteiten van de sectie architectuur is dat het verbreden van de belangstelling niet vertaald wordt in popularisering. Het Rotterdamse publiek wordt uitermate serieus genomen en zoveel mogelijk bij elke activiteit betrokken, niet in de laatste plaats omdat het vaak over Rotterdam zelf gaat. Het maken van tentoonstellingen krijgt daarom veel aandacht. Een deel van de ontwerpen voor acht pleinen wordt bijvoorbeeld gepresenteerd op de 'Binnenstadsdag Rotterdam'(1976). Daarnaast begint de RKS met het organiseren van jaarlijkse excursies naar buitenlandse steden voor vakmensen en belangstellenden (Brussel, 1976). Na de tiende excursie (Moskou - Leningrad, 1987) is deze activiteit overgedragen aan de Stichting Architectuur Rotterdam.

Al in de beginjaren van de sectie architectuur wordt zo een driedeling in activiteiten geformuleerd die in de loop der jaren zichtbaar zal blijven:

- het stimuleren van de vakinhoudelijk ontwikkeling van de architectuur;
- het kritisch volgen van de gemeentelijke planvorming;
- het verbreden van de belangstelling voor de architectuur.

In de loop der jaren treden er binnen deze driedeling accentverschuivingen op. Bij de vakinhoudelijke ontwikkeling kiest de RKS na verloop van tijd voor een internationale oriëntering. De activiteiten gaan dan het lokale niveau te boven en krijgen een betekenis voor de hele Nederlandse architectonische cultuur. De relatie tot de gemeente verandert in de loop der jaren van oppositioneel tot complementair. En tenslotte worden de laatste jaren veel nadrukkelijker dan voorheen activiteiten voor een groot publiek georganiseerd.

Met het 'Keurmeestersproject' (1979) zoekt de RKS voor het eerst aansluiting bij het internationale architectonische debat en introduceert enkele belangrijke woordvoerders in de Nederlandse architectonische cultuur. In het Keurmeestersproject krijgen de architectuurcritici Stanislaus van Moos (Zwitserland), Kenneth Frampton (Engeland) en Francesco Dal Co (Italië) het verzoek om uit een lijst van twintig Rotterdamse gebouwen de drie beste en de drie slechtste te kiezen. In een openbaar debat presenteren zij tenslotte hun bevindingen. Tot ver in de jaren tachtig blijft de RKS een belangrijke rol spelen in het presenteren van internationale ontwikkelingen in Nederland, zowel op het niveau van de architectonische theorie als dat van het architectonisch ontwerp en het liefste beide niveaus tege-

lijkertijd. Zo wordt de recente Japanse architectuur en de recente Spaanse architectuur geïntroduceerd (resp. JAPAN AIR 1984 en IBERIA AIR 1986). Naast een passieve presentatie in de vorm van tentoonstellingen en publikaties, kunnen ontwerpers zich ook actief van de denk- en werkwijze van de buitenlandse architecten op de hoogte stellen door het deelnemen aan workshops.

In 1988 culmineert de internationale oriëntatie in de tentoonstelling 'De Collectie', een keuze uit het bezit van het Duitsches Architekturmuseum, waarin elke spraakmakende architect vertegenwoordigd is. De eerste internationaal genommerde ontwerpers worden echter al in 1982 uitgenodigd in het kader van Architecture International Rotterdam. Rossi, Kleihues, Ungers en Walker -en oorspronkelijk ook Meier- maken ieder een ontwerp voor de Kop van Zuid. Deze worden tentoongesteld en uitgebreid besproken. De uitnodiging aan deze architecten om een ontwerp te maken voor de Kop van Zuid is een nauwelijks verholde kritiek op de gemeentelijke planvorming, die vastgelopen lijkt in versterde procedures en mechanistische ontwerpmethoden. Zo wordt in AIR 1982 niet alleen aansluiting gezocht bij het internationale debat over stedenbouwkundige en architectonische problemen van de moderne stad, maar wordt voor het eerst getracht de gemeentelijke planvorming open te breken door internationale visies op lokale problemen te genereren.

In 1988 nodigt de RKS opnieuw internationaal genommerde architecten uit om voorstellen te ontwikkelen voor Rotterdam. Een ontwerpopdracht heeft betrekking op de inrichting van drie pleinen, een tweede ontwerpopdracht behelst het tracé van de spoortunnel. De verhoudingen met gemeente zijn dan allang niet meer te beschrijven in termen van oppositie. In tegendeel, de opdrachtformulering vindt plaats in nauwe samenspraak met het gemeentelijk planningsapparaat en de gemeente levert een aanzienlijke praktische en financiële bijdrage aan bovengenoemde projecten. De ontwerpopdracht voor de drie pleinen zijn zelfs gericht op een uitvoering van de plannen. Het lokale bestuur en het gemeentelijk planningsapparaat erkennen ondertussen de betekenis van het genereren van visies van genommerde architecten op lokale problemen.

Het kritisch volgen van het gemeentelijk ruimtelijk beleid krijgt de laatste jaren vorm door veel explicie-ter de actuele ontwikkelingen in Rotterdam aan de orde te stellen door middel van lezingenseries als 'Rotterdam à go-go; they built the city, we break it down'(1990) en 'Rotterdam, The Big Taste'(1990). Deze lezingenseries zijn een vervolg op een lange reeks van activiteiten met als inzet de belangstelling voor de architectuur te verbreden. Het aan de orde stellen van Rotterdamse onderwerpen, het organiseren van activiteiten met Rotterdam als onderwerp, is hiervoor de basis. In dat verband zijn er vanaf 1982 jaarlijks architectuurcursussen georganiseerd over bepaalde aspecten van Rotterdam. In 1982 verschijnen ook de 'Architectuur- en stedenbouwkarte van Rotterdam' (een tweede, herziene uitgave volgt in 1988) en de eerste bouwplaten van architectonische highlights.

Met het organiseren van de 'Dag van de Architectuur' (het openstellen van gebouwen voor bezichtiging door het publiek) sinds 1987 en het doen uitgeven van tot nu toe vier series prentbriefkaarten van Rotterdamse architectuur en stedenbouw (vanaf 1988) wordt de belangstelling bij het grote publiek voor architectuur gewekt.

Op initiatief van de RKS is op 1 juli 1992 het archicenter van start gegaan, een onderdeel van de plaatselijke VVV dat zich richt op het bevorderen van het architectuurtoerisme in Rotterdam.

In de jaren van haar bestaan is de sectie Architectuur van de RKS van onschatbare waarde gebleken voor de stimulering van de architectonische cultuur van Rotterdam. Sterker nog, zij heeft daarin een leidende positie verworven die bij tijd en wijlen zelfs van (inter)nationale betekenis is. De RKS ziet zelf graag de vestiging van het Nederlands Architectuurinstituut in Rotterdam als een kroon op het werk. Dat lijkt me overdreven. Het is van groter belang dat de stimulering van het architectonische klimaat gepaard gaat met het verbreden van de belangstelling voor de architectuur als een cultureel fenomeen. Juist daarin ligt de grootste prestatie van de RKS. Wat mij betreft is de manifestatie 'Alexanderpolder: waar de stad verder gaat' die het gehele jaar 1993 omvat en behalve

architectuur ook film, fotografie, literatuur en beeldende kunsten in zich sluit, de grote apotheose. Op een voorbeeldige wijze grijpen de drie doelen van de RKS hier in elkaar: stimuleren van de vakmatige ontwikkeling, kritisch volgen van het gemeentelijk beleid en het verbreden van de belangstelling voor de architectuur.

Op dit moment is een duurzaam en breed debat over de kwaliteit van de Rotterdamse architectuur een realiteit.

CAS - Centrum voor Architectuur en Stedebouw

De oprichting van het Centrum voor Architectuur en Stedebouw in 1990 is het resultaat van een zeer stimulerend architectonisch klimaat in Groningen. Een grote diversiteit aan instellingen, particuliere ontwerp bureaus en personen is actief betrokken bij het debat over de gewenste ontwikkeling van de stad en de architectonische kwaliteit van de plannen daarvoor. Het lokale bestuur en de gemeentelijke diensten nemen niet zelden het initiatief om dit debat van nieuwe invalshoeken te voorzien. Het CAS is dan ook niet opgericht om een kwijnende architectonische cultuur nieuw leven in te blazen. Argumenten die bij de oprichting een rol spelen zijn het verbreden van de betrokkenheid bij, en het garanderen van de continuïteit van de architectonische cultuur.

Na jaren van gesprekken over de wenselijkheid van een Centrum voor Architectuur en Stedebouw is de nieuwbouw voor de Dienst Ruimtelijk Ordening/Economische Zaken de directe aanleiding tot de oprichting van het CAS. De ruime hal van de nieuwbouw is zeer geschikt als tentoonstellingsruimte, maar zou een veel grotere betekenis kunnen hebben voor de architectonische cultuur dan alleen als presentatieruimte voor gemeentelijke plannen. Het CAS is door de dienst RO/EZ met name opgericht om die meerwaarde verder vorm en inhoud te geven en om een duurzame factor te vormen in de architectonische cultuur van Groningen.

Het Centrum voor Architectuur en Stedebouw heeft zich in de eerste jaren van haar bestaan vooral gericht op het produceren van tentoonstellingen. Juist een permanente expositieruimte ontbreekt tot dan aan de Groninger architectonische cultuur. De exposities richten zich op het laten zien en in een kader plaatsen van de architectonische productie van Groningen, het introduceren van architecten / stedebouwkundigen en het ontwikkelen van kennis over en inzicht in de stad zelf.

De openingstentoonstelling 'Stad in de Ruimte; vier benaderingen' (1990) is een voorbeeld van het ontwikkelen van kennis. De expositie brengt in beeld hoe Groningen verankerd is in het omringende landschap. De foto's vormen een essay over de verhouding tussen de stad en het buitengebied. Daarnaast werkt het CAS veel samen met de afdeling Kunst- en Architectuurgeschiedenis van de RUG om het ontwikkelen van kennis en inzicht gestalte te geven. Dat heeft onder meer geresulteerd in de expositie 'Architectuur van de stad; Ciriani, Grassi en Van Gool ontwerpen voor Groningen' (1992) en een gelijknamige publikatie over de verhouding tussen de stad en recente architectonische voorstellen.

De introductie van architecten/stedebouwkundigen heeft gestalte gekregen met exposities als 'PRIX de ROME; prijswinnaars 1990' (1990), 'MIAMI; architectuur in de tropen' (1991) en 'ENGEL ÜBER BERLIN; ontwerp van Daniel Libeskind voor Potsdamer / Leipziger Platz' (1992). De tentoonstelling 'Stad en Landschap' (1993) introduceert de werkwijze van Bernardo Secchi. Een workshop en een congres intensiveren de introductie en geven een directe impuls aan het maken van een stadsplan voor Groningen. De grote overzichtstentoonstelling 'Impuls & Moment - architectuur in de stad Groningen' (1993) is een uitstekend voorbeeld van het laten zien van de architectonische productie en het plaatsen daarvan in een wat algemener kader. Andere voorbeelden zijn de exposities 'Getekend, Giorgio Grassi' (1990) en 'BOUWEN EN BEWAREN; S.J. Bouma architect 1899-1959' (1992)

Bij het ontwikkelen van tentoonstellingen is steeds aansluiting gezocht bij de andere instellingen op het gebied van architectuur. Soms resulteert dat in een directe samenwerking, zoals met de dienst RO/EZ zelf, de BNA of met de afdeling Kunst- en Architectuurgeschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen, RUG. Soms resulteert dat in aanvullende activiteiten, zoals lezingen, discussieavonden of publikaties.

Andersom dienen de tentoonstellingen van het CAS soms als ondersteunende activiteit van initiatieven van derden.

Om de samenwerking tussen de Groninger architectuurinstellingen vastere vorm te geven geeft het CAS, in navolging van ARCAM, sinds 1992 de ARCHITECTUURagenda uit. Deze verschijnt vier maal per jaar en bundelt de verschillende activiteiten die in Groningen plaatsvinden. Het regelmatige overleg van alle instellingen heeft tot doel de activiteiten in elk geval in tijd op elkaar af te stemmen en zo mogelijk te versterken.

Met dit initiatief is het CAS ook werkelijk een Centrum voor Architectuur en Stedebouw.

Tenslotte

Vier instellingen met vier verschillende posities in de lokale architectonische cultuur. Het ABC informeert, ARCAM coördineert, de RKS-sectie architectuur initieert en het CAS exposeert. Het ABC is vooral van lokale betekenis, ARCAM is als Amsterdamse instelling dus van nationaal belang, het CAS heeft behalve lokale ook nationale ambities en de RKS is bij tijd en wijlen van betekenis voor het internationale architectonische debat. Het ABC is een particulier initiatief, krijgt slechts morele steun van het lokale bestuur en richt zich op een breed publiek. ARCAM is een particulier initiatief, heeft zijn financiële basis in de afdelingen Stedelijke Ontwikkeling en Kunstzaken van de gemeente Amsterdam en richt zich op de vakwereld. De RKS heeft als gemeentelijke stichting zijn wortels in de kunstsector en richt zich op het gehele veld van (inter)nationale vakwereld tot en met de inwoners van Rotterdam. Het CAS heeft zijn financiële en organisatorische basis in de Dienst RO/EZ en richt zich op de vakwereld en belangstellende leek.

In de beschrijving van de activiteiten van de vier instellingen wordt duidelijk hoe veelomvattend het begrip architectonische cultuur is. Het is dan ook niet de vraag welke instelling het beste vorm en inhoud geeft aan het stimuleren van de architectonische cultuur, er is geen formule. Het is van groter belang op te merken dat elke instellingen zorgt voor een permanente input in het lokale debat over architectonische kwaliteit. Welke vorm de instelling heeft en welke activiteiten zij ontplooit is afhankelijk van het aanwezige architectonische klimaat en de al aanwezige culturele infrastructuur, de aanwezigheid en de activiteiten van architectuuropleidingen, de inzet van gemeentelijke diensten, de betrokkenheid van particuliere ontwerp bureaus en de BNA, de aanwezigheid van verenigingen en stichtingen 'ter bevordering van de bouwkunst', het tentoonstellingsbeleid van musea en galeries en niet in de laatste plaats de mate van betrokkenheid van het lokale bestuur. Het zal duidelijk zijn dat de situatie in Rotterdam hemelsbreed verschilt met die in Haarlem en die weer met de situatie in Groningen of Amsterdam. Eén ding hebben al deze steden echter met elkaar gemeen: er wordt gesproken over de kwaliteit van de architectuur.

Lokale architectuurcentra:

Gemeente ALKMAAR
Peter Groot, stafmedewerker cultuurbeleid
Postbus 24
1800 AA Alkmaar
tel. 072 - 191873

ARCAM AMSTERDAM
Maarten Kloos, Jeanine van Pinxteren
Waterlooplein 211-213
1011 PG Amsterdam
tel. 020 - 6204878

Architectuur Instituut ARNHEM i.o.
Daphne Kaffka, Ap van Dam
Coehoornstraat 2
6811 LA Arnhem
tel. 085 - 515711

Gemeente BREDA
Willem Oomens, Paul van der Grinten,
coördinatie architectuurbeleid
Postbus 3920
4800 DX Breda
tel. 076 - 293008

Toren van Oud / Delft Design DELFT
Ton Voets
Van Leeuwenhoeksingel 69
2611 AE Delft
tel. 015 - 143941

Gemeente DEN BOSCH
Gert Jan Arts, sector stadsontwikkeling
Postbus 12345
5200 GZ Den Bosch
tel. 073 - 155399

HAP, Haags Architectuur Platform DEN HAAG
Victor Freijser
Vrije Academie
Paviljoensgracht
Den Haag
tel. 070 - 3534294

Stichting Q EINDHOVEN
Cees Donkers, Monique Verhulst,
Guust de Bie, Ton Langenberg
St. Odulphusstraat 35
5614 AN Eindhoven
tel. 040 - 386403

CAS, Centrum voor Architectuur en Stedebouw GRONINGEN
Sjoerd Cusveller, Anke Kroeze
Gedempte Zuiderdiep 98
9711 HL Groningen
tel. 050 - 673558/672199

ABC, Architectuur Bouwhistorisch Centrum HAARLEM
Piet Roos, Ellen Siebert
Groot Heiligland 47
2011 EP Haarlem
tel. 023 - 340584
tijdelijk adres:
Klokhuisplein 2

Stichting Bouw/Kunst LEEUWARDEN
Hans Heijdemann, stadsarchitect
Arnold Feijstraat 14
8921 SJ Leeuwarden
tel. 058 - 161425

RKS, Rotterdamse Kunststichting, ROTTERDAM
Anne-Mie Devolder, sectie architectuur
Mauritsweg 35
3012 JT Rotterdam
tel. 010 - 4141666

Stichting Post Planjer, UTRECHT
Bettina van Santen, Daphne Kaffka,
Ko Jacobs
J.P. Coenstraat 27
3531 EL Utrecht
tel. 030 - 936129

Coördinatie Overleg Lokale Architectuurcentra OLA:
Architectuur Lokaal

Stadsbeheerplan Tilburg als voorbeeld

Regionale bijeenkomsten kwaliteitsbeleid

Peter Roelofs

De Vereniging Nederlandse Gemeenten heeft in samenwerking met DE LIJN, bureau voor ruimtelijke ontwikkeling en volkshuisvesting, in september en oktober drie regionale bijeenkomsten kwaliteitsbeleid georganiseerd. De bijeenkomsten sluiten aan op het VNG congres in 1992 en de activiteiten van de stichting Q. Tijdens de bijeenkomst in Tilburg op 17 september jl. stond de bestaande stad centraal: op welke manier gaan we om met de ingrepen in de stad? F. Gijsbers, van de Dienst Publieke Werken, Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting van de gemeente Tilburg gaf de aftrap met de presentatie van het Stadsbeheerplan. Hierop reageerden achtereenvolgens de heer T. Asselbergs, stadsarchitect van Haarlem, en de heer J. Wevers, wethouder volkshuisvesting en ruimtelijke ordening van Maastricht. Een impressie van de bijeenkomst door Peter Roelofs van onderzoeksbureau DE LIJN.

Omgang met de stad is permanent. Voortdurend vinden grote en kleine ingrepen plaats. Tilburg heeft gezocht naar mogelijkheden om deze veelheid van ingrepen te beheersen. Door middel van systematische analyse en waardering van buurten zijn aandachtsgebieden geselecteerd. Deze selectie vond niet zozeer plaats op grond van allerlei hoogdravende architectonische doelstellingen, maar vooral vanuit de ervaren problemen op buurtniveau. De bewoners hebben hierbij een belangrijke rol gespeeld.

Selectie van aandachtsgebieden is nodig: niet alles moet worden beïnvloed en lang niet alles kan tegelijk worden aangepakt. De gebieden die het meeste aandacht verdienen worden het eerst aangepakt. Tilburg streeft een basiskwaliteit voor alle gebieden na: iedereen heeft recht op tenminste dit minimum.

'Weten wat je wilt' is een wezenlijke stap in de analyse. Tilburg heeft hier veel aandacht aan besteed. Stedebouwkundige en programmatische wensen zijn naar voren gebracht. De opgave is geformuleerd en vervolgens in veel gevallen mede door een prijsvraag verder ingevuld. Belangrijk startpunt van gedachten vormt de wens om de stadsstructuur te versterken. Hierbij gaan behoud, herstel en vernieuwing hand in hand.

Conservering of verbetering

Zowel in de presentatie van het Stadsbeheerplan als in de reacties hierop van Asselbergs en Wevers is de vraag aan de orde geweest: conservering of verbetering. Beeldkwaliteitplannen zet men met name in om 'kwaliteiten in kaart te brengen en ze vervolgens in het beleid te behouden'.

Ingrijpen in de stad betekent echter ook dat bestaande kwaliteiten worden veranderd, verbeterd en dat nieuwe kwaliteiten worden toegevoegd. Asselbergs

noemt het Enschedeterrein in Haarlem als een goed voorbeeld. De oude drukkerij ligt midden in de stad. Het leegkomen van het complex betekende dat een nieuwe functie moest worden gezocht. Het besloten karakter van het huidige complex wordt bewust doorbroken, er wordt openbare ruimte gecreëerd. Een nieuwe beeldkwaliteit wordt toegevoegd. Versterking van de kwaliteit betekent dat de bestaande of vroeger bestaande structuren niet per sé gehandhaafd moeten blijven. Integendeel, ingrepen in de structuur kunnen de uiteindelijke kwaliteit versterken. In Maastricht is een mooie vorm van reconstructie toegepast die zowel de bestaande structuur in tact hield als een versterking hiervan vormde. Bij eerdere ingrepen in de stad, Boschstraat-oost, is de bestaande bouwblokstructuur aangepast: een kleinschalige bouwblokstructuur is geïntroduceerd. Bij latere ingrepen is juist de hoofdstructuur van de grote bouwblokken bewaard gebleven, de binnenterreinen zijn ingevuld met nieuwe woningen. Voor de stad betekent dat een behoud van de hoofdstructuur van radialen, maar ook van een toevoeging van nieuwe informele verbindingroutes en openbare ruimten.

Communicatie met de bevolking

Ingrepen in de stad kunnen nauwelijks zonder overleg met de bevolking tot stand komen: de mensen zijn het meest betrokken van allemaal. Inspraak levert echter niet altijd het mooiste beeld op, veel vakbroeders zijn enigszins afkerig van teveel bewonersinvloed.

Alles voorleggen op elk moment is onzinnig: oneindige discussie en non-kwaliteit is veelal het gevolg. De vraag is: wat leg je voor, op welk moment? En ook: wat leg je dus niet voor! Een antwoord is niet eenvoudig te geven. Vanuit Maastricht werd het misschien het meest helder verwoord: discussie over programma en volume van het project moet in overleg met betrokkenen. Discussie over architectuur moet worden vermeden. Ook in raadscommissies wordt hierover niet gediscussieerd; hiervoor zijn anderen deskundiger dan raadsleden.

In Tilburg is over het concept ontwerp-Stadsbeheerplan uitvoerig overlegd met betrokkenen. Resultaat van dit overleg is een ander Stadsbeheerplan. Het uitgebreide uitvoeringsplan met de duizenden concrete uitvoeringsmaatregelen is omgebouwd tot een plan waarin visie en maatregelen in globale zin centraal staan. Uitwerking met betrokkenen van deelgebieden kan worden ingepast in dit totaalbeeld.

Tot slot

Het 'weten wat je wilt' vormt een wezenlijk startpunt van stedelijk beheer. De weg die Tilburg heeft uitgestippeld werd door de aanwezigen bewonderd, terecht. Toch moet één ding mij van het hart. Tijdens de presentatie werd bij de getoonde beelden veelvuldig de verontschuldiging gebruikt 'let niet op het uiterlijk'. Goed weten wat je wilt leidt blijkbaar wel tot kwaliteit bij beheer, maar lang niet altijd tot architectonische kwaliteit.

Informatie

Stadsbeheerplan Tilburg
Nota Basiskwaliteit Woonbuurten
uitg. december 1992
Publieke Werken, sector RO en VH
Gemeente Tilburg
Postbus 717
5000 AB Tilburg
tel. 013 - 428712

De Lijn
Bureau voor ruimtelijke ontwikkeling en volkshuisvesting
Drs. P. Roelofs
Postbus 426
1000 AK Amsterdam
tel. 020 - 6250421

Vereniging Nederlandse Gemeenten VNG
Theo Strijers
Marjan van den Hoorn
Postbus 30345
2500 GK Den Haag
tel. 070 - 3738393

... bijzondere aandacht voor beeldbepalende elementen ...

En geheel nieuw bouwblok komt tot stand binnen een bestaand bouwblok. (Hoogfrankrijk Noord, Maastricht, Charles Vandenhove)

Wervelende culturele opgave voor gemeenten en corporaties

Theo Steemers

De oorspronkelijk doelgroepen van de corporaties komen straks flink in de kou te staan. Met het wegvalen van objectsubsidies is nieuwbouw alleen nog bereikbaar voor de midden-plus en hogere inkomens. De nieuwbouw die nog voor 1 januari 1995 is ingediend lijkt alleen nog te zijn weggelegd voor de modale verdieners. De lagere inkomensgroepen hebben het nakijken. Voor zolang als het duurt is de individuele huursubsidie het laatste vangnet. De stadsvernieuwing wordt afgekocht. De woning is niet langer een merit-good. Bouwen voor de buurt hoort binnenkort tot het verleden. De doorstromers trekken naar het hoogstedelijk of sub-urbaan milieu. De lagere inkomens moeten zich behelpen met de bestaande voorraad. Verloedering en gettovorming in de oude wijken staan voor de deur. Een somber beeld voor de toekomst van de volkshuisvesting en de stadsvernieuwing, zo lijkt het.

De corporaties die na 1995 huurwoningen willen realiseren, moeten zich afvragen of dat een zinvolle activiteit is. Op de eerste plaats is er een aanzienlijk tekort aan geschikte lokaties en als er dan reële kansen zijn, is wat men aan kwaliteit wil bieden sterk afhankelijk van de rentestand. Een minimum huis is voor huren van f 850,- tot f 12.000,- nauwelijks in de markt af te zetten. De modale verdieners doen er zeker in dat geval beter aan een woning te kopen; minder woonlasten voor dezelfde kwaliteit of meer kwaliteit voor dezelfde woonlasten. Worden hogere en midden inkomensgroepen de nieuwe doelgroepen? Kortom, de traditionele taken van de corporaties gaan nog sterker dan voorheen verschuiven. We zitten nu in een overgangperiode tussen verzorgingsstaat en overlevingsmaatschappij. Die transitoperiode is bijna voorbij.

Zo'n overlevingsmaatschappij verleidt weliswaar tot doemdenken, maar biedt ook nieuwe kansen en mogelijkheden. Geen betutteling meer, maar handen uit de mouwen. Niet langer potverteren, maar marktgericht ondernemen en vleugels uitslaan. Ook in zo'n maatschappij houden corporaties als belangrijkste taak de zorg voor een verantwoorde volkshuisvesting als gebouwde omgeving. Tussen beide velden speelt zich het vraagstuk af van spreiding, zo men wil allocatie van bewoners met hun verschillen in leefstijlen, woonpatronen en inkomens. In een notepad zijn hiermee de sociale en culturele component van de taak van de corporaties weergegeven. De economische en bestuurlijke zelfstandigheid kan hen juist in deze taken helpen versterken.

Tegen deze achtergrond belicht ik de toekomstige bouwopgave. Deze bestaat uit kwalitatieve regeneratie van het stedelijk gebied en het vormgeven aan de wijk van de 21e eeuw.

Verpaupering van de oude en naoorlogse wijken zal met het nieuwe volkshuisvestingsbeleid wederom zijn intrede doen, de inspanningen op het gebied van woningverbetering ten spijt. Immers met het verven van de kozijnen houdt je sociale segregatie-tendenzen niet tegen.

Het particulier woningbezit is een ander uliem zorgkind. Nog maar voor een klein gedeelte is het opgeknapt en onroerend goed-fondsen, die adverteren met groeiende rendementen (12 à 25% per jaar belastingvrij) zien het als een vorm van vermogensaanwas. Zij kunnen zulke rendementen onder meer voor u maken door particulier bezit op te kopen en te verpanden, de onderhoudstoestand van de panden en de bewoners aan hun lot overlatend. Door zulke tendenzen verlaten bewoners die het maar even kunnen betalen hun huizen en trekken weg uit de buurten. De negatieve spiraal wordt voelbaar en zichtbaar. Om dergelijke en aanverwante negatieve processen te keren, zijn concrete taken voor corporaties onder meer:

- het verbeteren van het imago van deze wijken;
- het in goede staat houden van het eigen bezit door stelselmatig klantgericht onderhoud;
- particulier woningbezit opkopen, opknappen en daarna in beheer nemen of uitpanden aan de zittende bewoners;
- vervangende en aanvullende nieuwbouw in de koopsector waardoor zittende bewoners binnen de

buurt of wijk hun wooncarrière kunnen voortzetten.

Hiermee wordt binnen de wijk differentiatie in inkomen, cultuur en wooncarrière bereikt, waardoor de wijk aantrekkelijk wordt en blijft als stijl van leven. Zulke lijnen kunnen we doortrekken naar de stedelijk herbestemmingsgebieden zoals voormalige bedrijfs- en haventerreinen.

Dit is geen incidentele, maar structurele opgave. Corporaties kunnen dat niet alleen. Ze zullen moeten samenwerken met elkaar, met de gemeente, met projectontwikkelaars en uiteraard met de bewoners. Gezamenlijk adopteren zij deze wijken en buurten. Dat betekent langdurige samenwerkingsverbanden, die vaak lokatiegebonden zullen zijn, het ontwikkelen van strategieën en concepten en tot slot het scheppen van een klimaat, waarin deze aanpak gerealiseerd kan worden.

Een bouwopgave van volledig andere orde is de wijk van de 21ste eeuw. Binnen vijf jaar zijn we al bezig met de eerste plannen die in het jaar 2000 worden gerealiseerd. De laatste decennia bouwen we met onze uitbreidingswijken nog steeds voort op het utopisch ideeëngoed uit de vorige eeuw, waarin de tuinstadgedachte, wijken als zelfvoorzienende eenheden, ontsproten is. Na de oorlog deed de functiescheiding zijn intrede, waarbij wonen, werken en recreatie uit elkaar werden gehaald. Zo ontstonden eerst monotone en later vormwillende slaapsteden, die overal in het land gebouwd konden worden. Nu ontwerpen we in metaforen, zoals Verborgene Zones, Hoven, Terpen, Bastilles, Zonnewijzers, die in vorm de wijk een eigen gezicht kunnen geven, maar in functie niet veel anders zijn dan de slaapsteden.

De omstandigheden zullen in de wijk van de 21ste eeuw anders zijn. Maatschappelijk en politiek zijn daarvoor nu vele aanwijzingen. De sterke behoefte aan identiteit, de toenemende mobiliteit, de dynamiek aan leefstijlen en woonpatronen en de aandacht voor ecologie en milieu zijn daar voorbeelden van.

Aan de andere kant zijn er de tekorten in bouwlokaties, de financiële en organisatorische problemen om de Vinex-lokaties van de grond te krijgen en de noodzaak om de confrontatie én aanknopings met het bestaande stedelijk areaal aan te gaan. En ook de vraag voor wie de wijk van de 21e eeuw gebouwd kan worden is aan de orde: de doorstromers, de starters, de dubbele inkomens? Tot op heden zijn er meer vragen dan antwoorden.

Om de toekomstige bouwopgave, de regeneratie van het stedelijk gebied en de wijk van de 21e eeuw te kunnen realiseren is veel onderzoek nodig van demografen, planologen en economen, maar ook van visionairen, utopisten, schrijvers, architecten en stedenbouwers. Vaak helpt het oproepen van beelden, literair en concreet, bij het opstellen van visies en programmatische uitgangspunten. In die zin kan ook ontwerpen als onderzoeksmethode worden ingezet: het zichtbaar maken van visies en het genereren ervan, het uitbeelden van typologieën en concepten en het tastbaar maken van programma's. Op het ogenblik worden veel meervoudige opdrachten en prijsvragen uitgeschreven. Ze zouden de functie kunnen hebben van onderzoeksexperiment, maar worden vrijwel altijd gebruikt om het beste plan voor uitvoering te selecteren. Het zou beter zijn om dan opnieuw te beginnen door lering te trekken uit de vele ontwerpinterpretaties, de programma's bij te stellen en hernieuwde ontwerpprocessen te starten. Kortom, eerst goed voor ogen krijgen wat je wilt en dan pas palen slaan.

De nieuwe bouwopgave vergt investeringen in de toekomst, het ontwikkelen van visies, concepten en strategieën, zowel voor de volkshuisvesting als de gebouwde omgeving. In dit licht hebben de corporaties een wervelende culturele taak.

Op 4 november jl. organiseerde de Nationale Woningraad een symposium in het NAI onder de titel 'Opdrachtgever en kwaliteit in de sociale woningbouw. Aan de orde kwamen onder meer de visies van rijksoverheid, woonconsumenten, gemeentebestuurders en architecten op het opdrachtgeverschap van woningbouwcorporaties aan de orde. In zijn bijdrage aan de discussie beschreef Theo Steemers, architect en lid van het dagelijks bestuur van de STAWON (Stichting Architecten Onderzoek Wonen en Woonomgeving) een somber toekomstbeeld voor de volkshuisvesting en de stadsontwikkeling. Maar, zo stelde Steemers tenslotte optimistisch vast, wanneer woningbouwcorporaties en gemeenten zich niet ondoordacht laten verleiden tot het te voortvarend slaan van de palen kan de wijk van de 21e eeuw een wervelende culturele opgave voor hen zijn.

Informatie

Het symposium van 4 november jl. werd georganiseerd onder voorzitterschap van dhr. R. Burgerhout, rayonhoofd van het districtskantoor Zuid van de NWR
Nationale Woningraad NWR
Markenlaan 1
Postbus 50051
1305 AB Almere
tel. 036 - 5391911

Woningbouw, inspiratie & ambities, Kwalitatieve grondslagen van de sociale woningbouw in Nederland, dr ir N. de Vreeze, geeft een beeld (sinds 1850), van de manier waarop het hoge niveau van de sociale woningbouw in Nederland tot stand is gekomen. Het boek is verkrijgbaar bij de afdeling Publicaties van de NWR, tel. 036 - 5391222, of in de boekhandel (f. 65,-, ISBN 90-5009-138-5).

Cursus Volkshuisvestingspraktijk in 1994

Trends, thema's en toepassingen

In 1994 organiseren het ministerie van VROM, de NWR, de NCIV en de Werkgroep 2000 in een samenwerkingsverband de cursus 'Volkshuisvestingspraktijk'. Deze cursus behandelt onderwerpen die actueel zijn in de volkshuisvesting en richt zich vooral op vernieuwende elementen die in de praktijk hun waarde hebben bewezen. Vier thema's worden vanuit de praktijk belicht, soms op lokatie. Doelgroep zijn de partijen die op lokaal niveau invulling geven aan volkshuisvesting: (lokale) overheid, woningcorporaties, -bedrijven en -consumentenorganisaties. De onderwerpen die aan de orde komen zijn, telkens in een tweedaags blok: Sociaal ondernemerschap in de volkshuisvesting (19 en 20 januari, Amsterdam), Architectonische en stedenbouwkundige kwaliteit (16 en 17 februari, Amersfoort), Marktgericht woningbeheer (23 en 24 maart, Rotterdam) en Woonruimteverdeling (20 en 21 april, Amersfoort). De cursus kan als geheel worden gevolgd, maar ook per blok afzonderlijk.

Informatie

Nadere informatie en een brochure zijn verkrijgbaar bij
Werkbureau Stadsvernieuwing en
Voorraadbeheer
Dhr. W.H. Reedijk
Postbus 50051
1305 AB Almere
tel. 036 - 539529

Stichting Q opgeheven in Gouda

Slotpublicatie geeft overzicht van kwaliteitsbevorderende instrumenten

Op 2 december 1993 werd Stichting Q, Kwaliteit in de Volkshuisvesting, feestelijk opgeheven in de Goudse Schouwburg te Gouda. Nadat Stichting Q op 3 december 1991 in Amersfoort was opgericht, is gedurende een periode van twee jaar intensief gediscussieerd over de instrumenten waarmee de kwaliteit in de volkshuisvesting kan worden verhoogd. Aan deze discussie werd met name deel genomen door vertegenwoordigers uit de 22 Q-gemeenten. Deze middelgrote gemeenten vaardigden vertegenwoordigers af naar de werkgroepen Ontwerpkwaliteit en Programmatische Kwaliteit. De werkgroepen kwamen regelmatig bij elkaar om verschillende actuele thema's te bespreken. De neerslag van deze kwaliteitsdiscussie treft men aan in de slotpublicatie van de stichting. De instrumenten die in de publicatie worden beschreven zijn bruikbaar

Meer dan oud alleen!

De huisvesting van ouderen in een breder perspectief

A.C. van der Veen en K.B. de Graaf

Een boekje van de Stichting Architectenonderzoek Wonen en Woonomgeving (STAWON) met een bredere kijk op de huisvesting van ouderen. Ook architecten willen in dit 'Jaar van de ouderen' hun visie geven op hoe ouderen kunnen wonen, want iedereen is het er over eens: in grote getale zullen de ouderen het land bevolken. Met spanning kijkt men daarom uit naar de komst van deze 'grote grijze massa'. Waar moeten ze wonen, nu de traditionele bejaarden- en verpleeghuizen niet meer blijken te voldoen?

In dit boek wordt aan de hand van tekst, foto's en schetsontwerpen van enkele praktijkuitwerkingen, een beeld gegeven van huisvestingsvormen die recht doen aan de verscheidenheid van de groep ouderen. Immers, niet iedere oudere heeft hetzelfde inkomen, heeft dezelfde gezondheidstoestand of heeft dezelfde leefstijl. Allen stellen zij andere eisen aan woning en woonomgeving. In komende bouwopgave zal een

voor gemeenten, maar zeker ook voor de andere partijen in het bouwproces.

Hiernaast biedt de slotpublicatie ruimte aan een kleurenkatern over Visie '93, de manifestatie die werd georganiseerd door Wilma Bouw, Wilma Vastgoed, het NIROV en Stichting Q. Visie '93 brengt een aantal 'voorbeeldige' opdrachtgevers voor het voetlicht, in de categorieën corporatie, marktpartij en Q-gemeente (deze laatste met name in hun rol als planbegeleider).

Op 2 december 1993 was het middagedeelte gewijd aan de presentatie van deze opdrachtgevers, te weten: Woningbouwvereniging Onze Woning (Delft), Woningstichting Nijmegen, Woningbouwvereniging St. Joseph (Apeldoorn), Woningbouwvereniging Haarlemmermeer, ABP, SFB/BPF-bouw, MUWI Vastgoed, gemeente Leiden, gemeente Ede en gemeente Maastricht.

Informatie

De slotpublicatie van Stichting Q kan worden besteld bij het NIROV, Mauritskade 21, 2514 HD Den Haag. tel: 070-3469652.

Schoner wonen, over milieubewust bouwen en architectuur

Architectuur is 'man occupying the earth', aldus de Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright, een menselijke ingreep in de natuurlijke orde. Het verband tussen architectuur en zorg voor het milieu zou dan ook vanzelfsprekend moeten zijn.

De praktijk is anders. Veel architecten bekommeren zich nauwelijks om de milieu-effecten van hun werk. En milieudeskundigen hebben vaak weinig oog voor esthetische kwaliteiten. Als ze al met elkaar communiceren, is dat veelal in spraakverwarring, bijvoorbeeld over wat ze onder 'duurzaamheid' of 'schoonheid' verstaan. Hoe komt dat? Zijn er mogelijkheden om milieu- en esthetische kwaliteiten te laten samenvloeien? Kan dat ook op stedenbouwkundig niveau?

In het boekje *Schoner wonen*, verschenen in de SEV-Kwaliteitsreeks, wordt aan de hand van acht sterk uiteenlopende projecten een antwoord op deze vragen gezocht. Aan bod komen Ecolonia in Alphen aan de Rijn, twee MW2-projecten in Den Bosch, Jan Evertsenstraat Amsterdam, 10 projecten uit het Rotterdamse stadsvernieuwingprogramma, Ecodus in Delft, Banne-Oost in Amsterdam-Noord en City Fruitful in Dordrecht. In de inleiding en in het afsluitende gesprek met stedenbouwkundige Ashok Bhalotra en de architecten Kees Duivesteyn en Renz Pijnenborgh komt de verhouding tussen architectuur en milieu meer principieel aan de orde.

Informatie

Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting SEV
Postbus 1878
3000 BW Rotterdam
tel. 010 - 4130935

Schoner Wonen is uitgegeven i.s.m. Uitgeverij De Balie en voor f. 34,50 verkrijgbaar in de boekhandel of te bestellen bij:
Uitgeverij De Balie
Kleine Gartmanplantsoen 10
1017 RR Amsterdam
tel. 010 - 6233673

Verzorgingshuis Eben Haezer, Amsterdam. Van den Oever Architecten bv

Een boekje over De betekenis van architectuur....

Noud de Vreeze

Bij de officiële presentatie van het beleidsplan van het Stimuleringsfonds voor Architectuur voor de periode 1993-1996 werd aan de twee betrokken Ministers van VROM en WVC een boekje onder de titel 'De betekenis van Architectuur' aangeboden. Vijftien verschillende auteurs hebben daarin hun gedachten, hun inspiratie en ambities op het gebied van architectuur en stedenbouw op papier gezet. Ze hebben, of hadden, alle op een of andere wijze met de oprichting van het fonds te maken gehad: als ambtenaar van de betrokken ministeries, als lid van de Adviescommissie waarin over subsidies in het kader van de Tijdelijke Regeling werd geadviseerd, als lid van de adviescommissie van het fonds of als criticus-journalist van een architectuurtijdschrift. Het resultaat is een groot aantal zeer verschillende invalshoeken en beschouwingswijzen, fascinaties en aversies, persoonlijke motieven en algemene noties, ontboezemingen over gevoelens van verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van de gebouwde omgeving, of juist pogingen om aan dergelijke zwaarvoudigheden te ontsnappen. Kortom, het boekje geeft een beeld van de rijke, zo niet onoverzichtelijke variatie aan opvattingen over wat architectuur is, zou moeten zijn en zou kunnen zijn: de betekenissen en het belang van een architectonische cultuur.

Dat leidde, hoe kan het anders, niet tot een definitie van architectuur; hoogstens tot een aanduiding van de fascinaties die architectonische prestaties soms te weeg kunnen brengen, en tot een erkenning van het bestaan van zoiets ondefinieerbaars als architectonische kwaliteit, die zich onmiskenbaar, maar ook bijna onbenoembaar, onderscheidt van de banale dagelijkse bouwpraktijk. De teksten verraden alle die lastig vlekken, die dodelijke aarzeling achter het scherm, die peinzende blik uit het raam, dat moeizame zoeken naar metaforen en associaties. Hoe kan die enorme inzet verklaard worden, die steeds weer opnieuw wordt gegenereerd bij de ontwikkeling van bouwprojecten? Waar komt steeds weer opnieuw dat streven vandaan om van de bouwproductie en de ruimtelijke ordening meer te maken dan een optelsom van kosten en opbrengsten?

De kwaliteit van de bouwproductie en van de ontwerpen die daar aan ten grondslag liggen kan op veel verschillende gronden vanuit worden beoordeeld: in de praktijk van het gebruik en beheer, in de beleving van de mensen op straat, als bedrijfseconomische investering, als object in de architectuurkritiek, als uiting van de ambities en het talent van de mensen en de organisaties die aan de totstandkoming ervan werkten, als oriëntatie voor studenten, als onderdeel van excursies in het architec-

tuurtoerisme en tenslotte in de historische evaluatie van wat onze samenleving als erfgoed zal nalaten. Al deze beoordelingsgrondslagen samen kunnen soms op een of andere manier een drijvende kracht genereren, een stuwende inspiratie, richtinggevende ambities in de dagelijkse praktijk van de bouwplanontwikkeling en de bouwproductie.

Maar er wordt ook heel veel middelmatig gebouwd en beheerd, gedachteloos, zonder duidelijke inspiratie en ambities. Meestal zijn dan vooral anonieme bureaucratische en administratieve procedures aan de orde, op grond waarvan beslissingen worden genomen of juist achterwege gelaten. In de gewone bouw- en beheerpraktijk overheersen de resultaten van compromissen tussen veel verschillende partijen, en dat leidt vaak tot middelmatige resultaten zonder al te veel eigen karakter, zonder een geïnspireerde kwalitatieve uitstraling.

Het is zinloos om voor eens en voor altijd vast te stellen wat architectonische en stedenbouwkundige kwaliteit is of zou moeten zijn. Dat gebeurt in het boekje 'De betekenis van Architectuur' dan ook niet. Het gaat er eerder om voortdurend de discussie daarover gaande te houden en te voeden met kritische analyses en evaluaties. Het gaat erom dat uitzonderlijke prestaties op het gebied van stedenbouw en architectuur nooit 'zomaar' tot stand komen. Ze zijn altijd de uitdrukking van een bedoeling, van een zorgvuldig uitgebalanceerd programma, een culturele ambitie als het resultaat van een intellectuele inspanning. En daarachter doemt dan toch de 'betekenis van architectuur' op: het belang van een gebouwde omgeving die niet 'zomaar' tot stand komt en beheerd wordt, als resultaat van een blind proces van bedrijfseconomische optimalisaties, als een antwoord op 'nut' en 'noodzaak', maar als een culturele ambitie, die de uitdrukking is van fundamentele waarden in onze samenleving. Het Stimuleringsfonds voor Architectuur wil met zijn beleidsplan voor de periode 1993-1996, een bijdrage leveren aan het debat daarover en het inzicht daarin.

Architectuurdiscussie Breda

Het bureau Welstand, Architectuur en Monumenten WAM van de gemeente Breda heeft in samenwerking met De Beyerd een programma opgezet waarin het debat over Bredase ontwikkelingen op het terrein van architectuur en stedenbouw centraal zal staan. De debatten worden gehouden op elke eerste woensdag van de maand. Toegang: f. 5,- per avond; paspartout 10 avonden plus publicatie f. 30,-.

Informatie

Bureau Welstand, Architectuur en Monumenten WAM
tel. 076 - 293808

Actie behoud architectonisch erfgoed

De Europese Commissie zal in 1994 subsidie verlenen voor restauratiewerkzaamheden van historische gebouwen en plaatsen die verband houden met de kunst. Het gaat daarbij om gebouwen als theaters, concert- en operagebouwen en bioscopen waarvan de historische, architectonische, artistieke en sociale waarde van Europees belang is. Aanvraagformulieren voor een bijdrage in 1994 kunnen worden aangevraagd bij het Bureau van de Europese Commissie in Nederland. De formulieren moeten uiterlijk op 31 januari 1994 bij de Europese Commissie in Brussel of bij de Rijksdienst voor Monumentenzorg in Zeist binnen zijn.

Informatie

Bureau van de Europese Commissie in Nederland
Postbus 30465
2500 GL Den Haag

Rijksdienst Monumentenzorg
Postbus 1001
3700 BA Zeist
tel. 03404 - 83211

Informatie

Het boekje *De betekenis van architectuur* is te bestellen door f. 38,20 over te maken op rek.nr. 69.98.59.336 t.n.v. Stimuleringsfonds voor Architectuur, onder vermelding van: 'De betekenis'. Het boekje zal u dan per omgaande worden toegestuurd. Het Beleidsplan van het Stimuleringsfonds, *Hiaten in de euforie*, is telefonisch gratis aan te vragen.

Stimuleringsfonds voor Architectuur
Schouwburgplein 30 - 34
3012 CL Rotterdam
tel. 010 - 4330525

Enquête gemeentelijk architectuurbeleid

Architectuur Lokaal en het vakblad *Bouw* zullen in begin 1994 een enquête houden onder alle gemeenten in Nederland, met als doel inzicht te verkrijgen in de lokale stand van zaken van het architectuurbeleid. Gevraagd wordt naar de verschillende visies op het beleid inzake stedenbouw, architectuur, inrichting en beheer van de openbare ruimte. Wat zijn de problemen die in uw gemeente spelen, welke creatieve oplossingen heeft u daarvoor gevonden, welke successen zijn geboekt, komen de plannen daadwerkelijk tot uitvoering. En zijn de resultaten dan conform de verwachtingen? Of verhindert de organisatie binnen uw gemeente en de onderlinge afstemming van de diensten een weloverwogen architectuurbeleid?

De enquêteresultaten zullen na verwerking leiden tot interviews met enkele lokale bestuurders en uiteindelijk tot een themanummer van *Bouw* dat in mei 1994 zal verschijnen.

Architectuur Lokaal en *Bouw* rekenen op uw medewerking.

Nederlands Architectuurinstituut
Museumplein 25
Rotterdam
tel. 010 - 4401200
Geopend: di-za: 10-17, zo: 11-17

Programma januari-maart 1994

1/m 31/1
Stijl - Norm en handschrift in de Nederlandse architectuur
Tentoonstelling van momenten uit de Nederlandse architectuurgeschiedenis die sterke stijlconcepten verbeelden.

22/1 - 10/4
Oud-Taut
Tentoonstelling ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van het Gemeentelijk Woningbedrijf Rotterdam GWR. Over massawoningbouw in relatie tot een nieuwe stedelijke allure aan het begin van deze eeuw: werk van de architecten J.J.P. Oud in Rotterdam en Bruno Taut in Berlijn.

19/2 - 15/5
Sovjet Avantgarde 1924-1937
Tentoonstelling in samenwerking met o.a. het Susushev Architectuurmuseum Moskou. Transformaties van utopische ideeën in realistische architectonische en stedenbouwkundige ontwerpen, o.a. van Melnikov, Leonidov en Ginsburg.

19/1 (datum onder voorbehoud)
Bronzen Bever
Uitreiking van de rijksprijs voor Bouwen en Wonen door de minister van VROM

januari/juni
Wonen in 2000, Investeren in kwaliteit
Activiteitenprogramma voor betrokkenen in de besluitvorming bij woningbouwcorporaties. Centrale vraag: hoe kan gevolg worden gegeven aan de woningbouwopgave van de komende jaren (zie ook oktobernummer van *Architectuur Lokaal*). Inlichtingen over deelname en programma: afd. bijzondere projecten NAI.

17, 18 en 19/3
Architectuur and Legitimacy
Driedaags internationaal congres met de bedoeling, de gevestigde theorieën waarmee architectuur wordt gelegitimeerd, te tartten. Sprekers zijn o.a. Steven Holl, Alan Colquhoun, Kenneth Frampton, Ed Taverne, Rem Koolhaas en Jean-Francois Lyotard.

Het NAI heeft het boekje *Programma 1993 1994* uitgegeven, waarin behalve een toelichting op het programma ook een overzicht van de uitgebrachte publicaties is opgenomen.

LOKAAL

platform voor gemeentelijk architectuurbeleid

Medio 1993 is de stichting Architectuur Lokaal, platform van organisaties die betrokken zijn bij de kwaliteit van de architectuur en van het architectuurbeleid, opgericht. De ministeries van VROM en WVC en het Stimuleringsfonds voor Architectuur zijn als waarnemer bij het platform betrokken. Architectuur Lokaal is opgericht in het kader van de beleidsvoornemens van de Rijksoverheid zoals deze zijn opgetekend in de nota Ruimte voor Architectuur van de ministeries van VROM en WVC. Aan de stichting Architectuur Lokaal is door het ministerie van VROM voor de periode 1993 tot 1996 een jaarlijkse subsidie toegezegd.

Het doel van Architectuur Lokaal is 'middels gerichte informatievoorziening en specifieke stimuleringsprogramma's het lokale architectuurbeleid en de kwaliteit van de gebouwde omgeving te bevorderen'.

Tot de werkzaamheden van Architectuur Lokaal behoren onder meer het bevorderen van samenwerking tussen organisaties die zich bezighouden met de ruimtelijke kwaliteit van de gebouwde omgeving en met de architectuur, het opzetten en onderhouden van een informatieve documentatie architectuurbeleid ten behoeve van lokale overheden, het stimuleren van de belangstelling voor ruimtelijke en architectonische kwaliteitszorg bij lokale overheden en het aandacht vragen voor belangwekkende ontwikkelingen op ruimtelijk en architectonisch gebied.

De stedenbouwkundige en de lokale overheid

Voor het verhogen van de kwaliteit van onze steden en dorpen is de inbreng van de stedenbouwkundige essentieel. Ook al lijkt de Nota Architectuurbeleid zich vrijwel uitsluitend te richten op de architectonische component van de ruimtelijke kwaliteit, de stedenbouwkundige is minstens zo belangrijk. De stedenbouwkundige schept immers condities, uitdagingen, kansen, mogelijkheden en beperkingen voor gebouwen.

De roep om revitalisering van de stedenbouwkundige discipline wordt mede ingegeven door de kritiek, dat de plannen tegenwoordig teveel bepaald worden door de politieke en economische processen. De kwalitatieve uitgangspunten van het stadsontwerp krijgen daardoor te weinig aandacht.

Natuurlijk is deze kritiek misplaatst voor zover het de rol van de gemeentelijk bestuurder betreft, die immers die verantwoordelijkheid heeft voor de plaatselijke ruimtelijke ontwikkeling inclusief de kwaliteit daarvan. Portefeuillehouders ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling, openbare werken nemen dagelijks beslissingen die de ruimtelijke kwaliteit beïnvloeden.

Dag in dag uit worden stedenbouwkundige plannen ontworpen: voor de ontwikkeling van grotere en kleinere stads- en dorpsuitbreidingen, voor de herstructurering van versleten woongebieden, voor verbeteringen in de structuur van de stad, voor de inpassing van gebouwen, voor de conservering van bestaande kwaliteiten, voor een nieuwe toekomst voor historische complexen, voor gewestelijke en regionale ontwikkelingen, etc.

Te vaak raken daarbij ideeën, idealen, ontwerpen en waarden die voor het ontstaan van de ruimtelijke kwaliteit essentieel zijn, tussen de raderen. Er wordt daardoor veel minder ruimtelijke kwaliteit tot stand gebracht dan mogelijk is. De redenen zijn legio: wethouders moeten in de korte periode van vier jaar hun kwaliteitsdoeleinden ontwikkelen en verwezenlijken, de communicatie over stedenbouwkundige (grootschalige en lange termijn) kwaliteiten is veel moeilijker dan over een mooi gebouw, de stedenbouwkundigen in ambtelijke diensten zijn vaak ondergesneeuwd met directe kleine problemen, de op kwaliteit gerichte stedenbouwkundig ontwerper is moeilijk op een invloedrijke post in de ambtelijke bureaucratie te plaatsen.

Het ruimte geven aan ideeën en creativiteit is bepalend voor het realiseren van ruimtelijke kwaliteit. De stedenbouwkundige moet vaak tegen een stroom inroeien: waar hij een projectontwikkelaar en zijn architect dwingt of verleidt tot meer kwaliteit, waar hij een opdrachtgever probeert te bewegen tot architectuur die een verrijking van de lokatie inhoudt. Dit geschiedt dan op basis van uitgangspunten voor het stadsontwerp die al dan niet expliciet zijn.

Het is van het grootste belang dat die uitgangspunten door het openbaar bestuur worden vastgesteld, worden gedragen en worden gehandhaafd. Maar al te vaak opereert, in situaties waar het gemeentebestuur deze verantwoordelijkheid voor de stedenbouwkundige kwaliteit niet neemt, de plaatselijke stedenbouwkundige in een vacuüm. In zijn strijd om beter en meer wordt hij zelfs afgevalen door zijn wethouder. Deze herkent dan het verdedigen van het collectieve kwaliteitsbelang nauwelijks en toont zich gevoelig voor het 'absoluut onhaalbaar' karakteriseren van ideeën door de projectontwikkelaar, die zijn winst mogelijk wat ziet afnemen.

Het realiseren van kwaliteit vraagt strijd. Een strijd tegen het middelmatige, vanzelfsprekende en gemakkelijke. In deze strijd vechten de wethouder en zijn stedenbouwkundige zij aan zij. Daarbij is het de kunst de realisatoren mee te krijgen. Dat zijn zowel de civieltechnici in gemeentewerken, als de financiers achter de ontwikkelaar, als de architect.

Van de architect wordt gevraagd niet alleen zijn eigen gebouw neer te zetten, maar dat gebouw zodanig binnen de lokatie te ontwerpen dat het daarbinnen past als een verrijking van de omgeving. Kortom, hem wordt gevraagd mee te bouwen aan de stad in plaats van alleen aan zijn opdracht.

De komende jaren bieden wat dat betreft enorme uitdagingen. Niet alleen omdat de behoefte aan kwaliteit groeit, maar ook door de nieuwe vraagstellingen in de ruimtelijke problematiek - hoe het milieu- en energieverbruik te verminderen - maar vooral ook hoe in een organisatie-model, waarin een grotere rol voor 'de markt' is weggelegd, toch kwaliteit te realiseren.

Het is daarom, meer dan tevoren, essentieel het belang van de gemeenschap bij een goede ruimtelijke kwaliteit te waarborgen. Meer dan voorheen moeten openbaar bestuurders met hun stedenbouwkundigen als bondgenoten optrekken. Meer dan voorheen moeten uitgangspunten voor het stadsontwerp in structuurplannen, bestemmingsplannen of aparte beeldkwaliteitplannen, stadcodes e.d. worden vastgelegd. Meer dan voorheen zal de stedenbouwkundige moeten optreden als ontwerper en behoeder van de ruimtelijke kwaliteit en daarvoor van zijn bestuurder ook de ruimte krijgen.

Jan Vogelij, voorzitter BNS

Platform Architectuur Lokaal

Stichting Archiprix
Koninklijke Maatschappij tot Bevordering
der Bouwkunst Bond van Nederlandse
Architecten BNA
Bond van Nederlandse Stedenbouwkundigen
BNS
Federatie Welstandstoezicht FW
Nederlands Architectuurinstituut NAI
Nederlands Instituut voor Ruimtelijke
Ordening en Volkshuisvesting NIROV
Nederlandse Vereniging voor Tuin- en
Landschapsarchitectuur NVTL
Vereniging Nederlandse Gemeenten VNG

bestuur Architectuur Lokaal
mr C.J.D. Waal, voorzitter
ir C.E. van Esch
A.Th. Duivesteijn

bureau Architectuur Lokaal
Cilly Jansen, coördinator
José van Campen
D'Laine Camp
Schouwburgplein 30-34
3012 CL Rotterdam
tel. 010 - 4332859
fax. 010 - 4136666

Colofon

Tekstbijdragen: Fons Asselbergs, Rijksdienst voor de Monumentenzorg
Liliane Geerling, industrieel ontwerper
Sjoerd Cusveller, Centrum voor Architectuur en Stedenbouw Groningen
Kees de Graaf, Stichting Q
Annius Hoornstra, planoloog
Peter Roelofs, De Lijn
Jan van Rijn, BNA
Paulus Smits, Brabants Dagblad
Theo Steemers, STAWON
Marc A. Visser, architectuurMANAGEMENT
Jan Vogelij, BNS
Anco van der Veen, STAWON
Noud de Vreeze, Stimuleringsfonds voor Architectuur
Gabi Prechtl, Centrum Beeldende Kunst CBK Dordrecht
Redactie: Cilly Jansen
Vormgeving: Els Scholtes, Amsterdam
Druk: Rob Stolck bv Amsterdam
Oplage: 2500